

K OTÁZCE KONFEDERAČNÍCH SNAH V ČESKÉM STÁTĚ NA POČÁTKU 17. STOLETÍ

Karolina Adamová

Literatura a prameny

K problematice předbělohorského období v českém státě existuje celá řada publikací a studií naší i zahraniční provenience.¹⁾ Vedle četných prací historické povahy je literatura věnovaná otázkám státoprávního vývoje v českém státě na počátku 17. století zastoupena poměrně málo. Jsou zde k dispozici prakticky pouze syntetická díla, ve kterých jsou stát a právo počátku 17. století analyzovány v celkovém kontextu českých dějin (J. Kapras²⁾ a V. Vaněček³⁾). V. Vaněček se zabýval hlouběji v samostatných článcích otázkami sněmovnictví v českých zemích na konci 16. a na počátku 17. století. Také starší stati J. Čelakovského⁴⁾ a studie J. Janáčka⁵⁾ postihují některé závažné aspekty sněmování v českém státě doby předbělohorské.

Stranou pozornosti starší i novější odborné publicistiky zůstala Česká konfederace — ústava českého státu z roku 1619, která je výrazem české šlechtické státní myšlenky. Pod pojmem konfederace je třeba chápat v první řadě smluvní sjedno-

¹⁾ Ze starší literatury uveďme alespoň faktograficky stále dobré A. G i n d e l y h o, *Dějiny českého povstání*, I, Praha 1870, II 1878, III 1878, IV 1880. Z novější literatury viz např. práce J. P o l i - š e n s k é h o, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960, *Anglie a Bílá hora*, Praha 1949, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*, Praha 1970. Srv. v této souvislosti J. J a n á č e k, *Bádání o předbělohorském a bělohorském období v letech 1970—1981*, *Folia historica Bohemica*, Praha 1983, č. 5, s. 373-n. K problematice předbělohorské a bělohorského období se konal 8. 12. 1983 historický seminář organizovaný ÚČSD. J. Janáček se zde mj. věnoval pojmu předbělohorské období, které je třeba chápat poměrně široce, zcela jistě sem patří doba od nástupu Hasburků na český trůn v roce 1526.

²⁾ J. K a p r a s, *Právní dějiny zemí Koruny České*, I—III, Praha 1913—1937 a V. V a n ě č e k, *Dějiny státu a práva v Československu*, III. vyd., Praha 1975.

³⁾ V. V a n ě č e k, *České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. století do počátku třicetileté války)*, in *Česká národní rada* (uspořádal V. Vaněček), Praha 1970, s. 103—116, t ý ž, „Sněmy za českého stavovského povstání 1618—1620,” tamtéž, s. 117—121.

⁴⁾ J. Č e l a k o v s k ý, *Úřad podkomořský v Čechách*, *Casopis Musea království Českého* 1877, roč. LI, s. 437-n.

⁵⁾ J. J a n á č e k, *Královská města česká na zemském sněmu r. 1609—1610*, *Sborník historický* IV, 1956, s. 226—251.

cení několika států (zemí) a dále přímo právní dokument, který toto sjednocení konstituuje či deklaruje. Česká konfederace je termín pro stavovskou ústavu evangelické povahy z roku 1619, představující významný dokument státoprávního a politického charakteru. Odhalení příčin formování konfедераčního hnutí v Evropě a v českém státě a přijetí České konfederace, včetně analýzy tohoto dokumentu, dokresluje výrazně poznání doby předbělohorské a bělohorské, nejenom u nás. Je možno říci, že tu jde o jednu z klíčových otázek studia předbělohorského období v českém státě.

O české konfederaci můžeme nalézt zmínky v historické i právněhistorické literatuře. Větší pozornost jí v širších souvislostech věnovali J. Polišenský⁶⁾, F. Kavka⁷⁾ a z právních historiků J. Kapras⁸⁾ a V. Vaněček.⁹⁾ Je s podivem, že J. Kalousek¹⁰⁾ se ve své práci o českém státním právu o České konfederaci nezmiňuje, ačkoli šlo o význačnou státoprávní památku. Samotnou Českou konfederací se podrobněji zabývali pouze dva autoři, a sice R. Stanka¹¹⁾ a B. Jenšovský.¹²⁾

Stanka napsal poměrně dobrou a přehlednou monografii v německém jazyce. Vychází z četné rozptýlené literatury a z pramenů, zejména sněmovní povahy. Práce je ovšem podmíněna dobou svého vzniku. Chybí zde hlubší analýza České konfederace z hlediska právního a politického a srovnání stavu *de iure* a *de facto*. Rovněž otázka aplikace České konfederace v praxi zde není řešena. Autor ponechává stranou i ekonomickou situaci 16. a počátku 17. století v českém státě a nepostihuje tedy ani jistý hospodářský zájem šlechtických stavů jako jeden z motivů konfедераčního hnutí a přijetí České konfederace a dokumentů na Českou konfederaci navazujících. Zabývá se genezí jednotlivých ustanovení konfедераční listiny a je si velmi dobře vědom ústavněprávní povahy České konfederace. Nevěnuje však pozornost vazbám českého konfедераčního hnutí na ostatní evropské země, zejména na Nizozemí a Švýcarsko, neupozorňuje ani na vlivy polské.

Oproti Stankově práci je Jenšovského příspěvek rozsahem daleko menší. Jenšovský napsal článek týkající se bezprostředně přijetí České konfederace červencovým generálním sněmem v Praze roku 1619. V první řadě vychází autor ze soudobé práce Pavla Skály ze Zhoře.¹³⁾ Těžiště Jenšovského pojednání spočívá

⁶⁾ Viz např. J. Polišenský, *Třicetiletá válka a český národ*, s. 76n., zvl. s. 82n.

⁷⁾ *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 74n. (85), s. 97—134, 154—159, s. 200 a 211.

⁸⁾ *Právní dějiny zemí Koruny České*, I—II, s. 349 a 448—452, srv. též K. Kadlec, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, Praha 1923, s. 296—297.

⁹⁾ *Dějiny státu a práva v Československu*, s. 223—225.

¹⁰⁾ *České státní právo*, Praha, II, vyd., 1892.

¹¹⁾ Die böhmischen Conföderationsakte von 1619, *Historische Studien* č. 213, Berlin 1932.

¹²⁾ *Stavovská konfederace*, Sborník J. B. Nováka, Praha 1962, s. 495—505.

¹³⁾ Pavel Skála ze Zhoře, *Historie církevní*, srv. starší edici K. Tieftrunka, Pavel Skála, *Historie česká 1602—1623*, I—V, Praha 1865—1870 a novější výběrovou edici J. Polišenského, *Historie o válce české 1618—1620*, Praha 1964 (zde uveřejněna též kronika Ondřeje z Habernfeldu, *Vyprávění o válce české*).

na formální analýze jednotlivých rukopisů České konfederace a má tedy prioritně povahu archivně historickou.

Mimo Stanky a Jenšovského se badatelé hlouběji Českou konfederací nezabývají. Vnucuje se otázka po příčinách ponechávání České konfederace stranou zájmu českorakouského a českého dějepisectví. Je jen přirozené, že v době Rakousko-Uherska se autoři této problematice vyhýbali. Objektivní rozbor příčin konfедераčního hnutí by totiž nutně odhalil „starobyrou“ nechuť českých stavů proti Habsburkům a proti absolutismu. Takovéto práce, pokud by je cenzura vůbec pustila, by nezbytně získaly v očích veřejnosti i jakýsi příděch aktuálnosti. Česká konfederace byla navíc namířena proti jedinovládě silného panovníka a vycházela z mocenské priority stavů ve feudální společnosti.

Rovněž katolicky orientované dějepisectví první republiky nemohlo jevit o Českou konfederaci zájem. Šlo přece o protestantskou ústavu, která v sobě skrývala prvky stavovské demokracie, jež opět v nových podmínkách po roce 1918 mohla být interpretována některými autory jako demokracie lidu.

Je ovšem s podivem, že konfедераční hnutí a Česká konfederace byly ponechány poněkud stranou i zájmu moderní české historiografie.¹⁴⁾ V posledních letech byla věnována větší pozornost pouze uherskému konfедераčnímu hnutí. Št. Krivošík¹⁵⁾ se v rozsáhlém článku nezbytně dotkl i českých konfедераčních snah. Snaží se postihnout i hospodářské zájmy uherské feudální šlechty, které našly svůj odraz i v česko-uherské konfедераční listině z roku 1620. Jeho stať je do jisté míry i odpovědí na starší, zejména maďarskou literaturu, která uherské konfедераční snahy příliš glorifikovala a idealizovala a viděla v nich pouze úsilí stavů získat maximum podílu na rozhodování ve vlastní státě. Krivošík poukazuje i na sobecké, ryze omezené, třídní zájmy feudální šlechty ve vztahu k městům a poddanému lidu.

Zatímco o Českou konfederaci je literatura poměrně chudá, existují k problematice stavovství úzce souvisejícího i s otázkou rozboru České konfederace kupodivu četné práce staršího i novějšího data¹⁶⁾. Je třeba konstatovat, že zhruba od druhé poloviny 19. století se vyvíjela koncepce stavovství odpovídající programu liberálně orientované buržoazie. Východiskem liberálně buržoazních názorů na stavovství bylo dílo Františka Palackého, který pokládal za optimální rovnováhu pa-

¹⁴⁾ Na konferenci pořádané Ústavem československých a světových dějin na konci roku 1983 věnoval větší pozornost ve svém referátu České konfederaci z právněhistorického hlediska K. Malý.

¹⁵⁾ Príspevok k dejinám stavovskej konfederácie českých a uhorských stavov z r. 1620, Právnické štúdie, roč. 7, 1959, č. 1, s. 147—187 (zde je uvedena bohatá maďarská literatura zabývající se uherskou konfедераční listinou).

¹⁶⁾ Srv. J. P á n e k, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547—1577*, Praha 1982, Úvod s. 5—17, zvl. s. 8—14.

Pánek zde uvádí a hodnotí nejdůležitější literaturu věnovanou stavovství a podává výstižný obraz vývoje názorů na stavovství zhruba od poloviny 19. století do současnosti. Zvláště v posledních letech je věnována mimořádná pozornost otázce vývojových možností českého stavovství.

novnické a stavovské moci, avšak v absolutismu nicméně spatřoval jisté progresivní prvky. Význačným představitelem liberální koncepce stavovství byl A. Gindely. Ve druhé polovině 19. století se utvářelo i konzervativně absolutistické pojetí stavovství, které počítalo s existencí habsburské monarchie a vyústilo v odsouzení stavovské opozice (V. Tomek). Na přelomu 19. a 20. století vznikla buržoazně demokratická koncepce stavovství, kterou rozvíjeli zejména J. Goll a K. Krofta. Ve svých pracích dospěli k názoru o naprosté oprávněnosti stavovského odboje proti Habsburkům. Jako prioritní ovšem zdůrazňovali náboženskou povahu odboje českých stavů. Těsně před rozpadem rakousko-uherské monarchie a v průběhu trvání první republiky se objevovaly myšlenky o demokratickém pojetí stavovství, které byly zaměřeny ostře protihabsbursky (J. Glücklich). Přesto, že úvahy o stavovství nebyly historiografií první republiky cizí, zcela stranou zůstala, jak jsme již viděli, problematika ústavy českého stavovského státu. Bádání o stavovství této doby chybí tedy ucelenost a důslednost, neboť Česká konfederace byla jedním z nejvýznačnějších projevů koncepce protestantského stavovství v českém státě počátku 17. století.

Marxistické pojetí stavovství, které se vykrystalizovalo po druhé světové válce, vycházelo v duchu Marxových a Engelsových děl z analýzy nejen nadstavbových složek feudálního českého státu, ale i z analýzy hospodářských a sociálních poměrů u nás i v ostatních evropských zemích v době předbělohorské (toto období chápeme v souladu s nejnovějšími výzkumy týkajícími se periodizace spíše širěji). Česká marxistická literatura zabývající se stavovstvím pozdně feudálního českého státu je velmi bohatá (J. Polišenský, J. Janáček, J. Petráň, J. Pánek,¹⁷⁾ V. Vaněček). Jejím základním rysem je, že poukazuje na protichůdnost stavovství a absolutismu, na třídní omezenost stavovského povstání a na prioritu ekonomických a mocenských zájmů opozičních stavů před zájmy konfesijními. Tato literatura vychází rovněž ze zjištění, že v českých zemích nebyly vytvořeny ekonomické předpoklady, které by podmiňovaly a umožňovaly přeměnu stavovského povstání v buržoazní revoluci.

Nutným východiskem při analýze konfедераčního hnutí v českém státě je rovněž studie J. Dvorského¹⁸⁾ týkající se doposud málo probádané otázky postavení pražských měst a utváření se jejich politických postojů v době předbělohorské i ve vztahu k České konfederaci. Z českých historiků se problematikou měst ve zkoumaném období zabývá zejména J. Janáček,¹⁹⁾ který věnuje pozornost zvláště hlediskům ekonomickým a politickým.

¹⁷⁾ Viz P á n k o v u studii, *Stavovská opozice*, cit. d. a jeho stati in *Folia Historica Bohemica* (např. K problematice českého státu a společnosti předbělohorské doby, *Folia* č. 5, Praha 1983, s. 381—386).

¹⁸⁾ *Praha v českém stavovském povstání (1618—1620)*, *Pražský sborník historický*, 1977, č. X, s. 51n.

¹⁹⁾ J. J a n á č e k, *Královská města česká*, cit. d. (J. Janáček využívá dosud cenné práce J. Čelakovského, které byly uveřejňovány zejména v časopise *Právník*).

Podněty ke studiu České konfederace přinášejí i některé monografie o životě význačných osobností protestantského odboje, které se větším či menším dílem účastnily konfедераčního hnutí v českém státě. Jde například o publikaci O. Odložilíka o Karlu starším ze Žerotína²⁰⁾ a studii H. Sturmbergera²¹⁾ věnovanou rakouskému diplomatu J. E. Tschernemblovi, který se zasloužil o uzavření česko-rakouského spojení v roce 1619. Postavou J. Jessenia, který se podílel aktivně na česko-uherském hnutí, se zabýval v samostatné práci J. Polišenský.²²⁾

Nelze také opomenout studie o monarchomachismu (učení o oprávněném odporu poddaných proti panovníku-tyranu), který poznamenal protestantský odboj v Čechách a našel odraz i v textu České konfederace. Vedle starší německé práce od R. Treumanna *Die Monarchomachen*,²³⁾ uveďme několik velmi dobrých studií J. Hrubeše věnovaných publicistice a politickému myšlení 16. a počátku 17. století u nás i v cizině.²⁴⁾

Cenné poznatky ať již přímé nebo nepřímé ke konfедераčnímu hnutí v českém státě přinášejí edice pramenů vyprávěcí povahy (Kroniky), prameny historického charakteru a dále prameny státoprávní. Mezi prameny prvního typu lze například zařadit Kocmáňkovu kroniku,²⁵⁾ která je sice prokatolicky orientována a její hodnověrnost může být brána v potaz, nicméně poskytuje velmi barvitě zprávy očitého svědka průběhu třicetileté války. Za prameny historické povahy je možno považovat díla soudobých historiků, například Pavla Skály ze Zhoře²⁶⁾ nebo Pavla Stránského.²⁷⁾ Radí se sem i Slavatovy Paměti,²⁸⁾ které jsou ovšem psány z pozic zapřisáhlého katolíka, jsou tedy velmi tendenční a pokud se týká hodnověrnosti ne zcela spolehlivé. Mezi prameny státoprávní náleží například sněmovní usnesení. Uvedené tři typy pramenů nelze ovšem dosti dobře od sebe oddělovat, neboť i Pavel Skála uvádí ve svém díle texty sněmovních propozic a líčí průběh sněmovních jednání, případně cituje či parafrázuje podstatné části sněmovních usnesení, což má přirozeně charakter státoprávní. Všechny tři typy pramenů pak více méně vykazují i povahu politickou.

Mezi prameny historického charakteru lze zařadit i soudobou korespondenci,

²⁰⁾ O. Odložilík, *Karel starší ze Žerotína*, Praha 1936.

²¹⁾ H. Sturmberger, *Georg Erasmus Tschernembl, Zur Geschichte der Gegenreformation*, Linz 1953.

²²⁾ Jan Jesenský—Jessenius, Praha 1965.

²³⁾ Lipsko 1895.

²⁴⁾ Viz např. J. Hrubeš, *Polemiky o nejlepší formu vlády na konci 16. a na začátku 17. století*, Strahovská knihovna 1972, 7, s. 47—69, též, *Politické a náboženské rozpory v Evropě v dobové publicistice 1590—1617*, Praha 1974.

²⁵⁾ *Kroniky válečných let* (k vydání připravila Z. Tichá), Praha 1975, zde uvedena i Kocmáňkova kronika.

²⁶⁾ Srv. pozn. č. 13.

²⁷⁾ P. Stránský, *Respublica Bojema*, Leyden 1643, české vydání B. Ryba, *Český stát*, Praha 1953.

²⁸⁾ K vydání je připravil J. Jireček, Praha 1866—1868.

neboť i ta nám dokresluje poměry doby předbělohorské a bělohorské v českém státě. Z edic korespondence, které byly vydány v posledních letech, uveďme například dopisy Karla staršího ze Žerotína²⁹⁾ či korespondenci moravských direktorů z roku 1619.³⁰⁾

Velmi dobrými edicemi ke zkoumanému období jsou Prameny k dějinám třicetileté války (fond Militare)³¹⁾ a Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia,³²⁾ kde jsou obsažena četná místa týkající se bezprostředně České konfederace (je zde otištěn i německý text České konfederace).

V archívech se k období direktoria a sněmovnictví na počátku 17. století a České konfederaci zachovalo velmi málo. Jde spíše o zlomky, neboť velká část archívu direktoria byla samotnými předáky protestantského odboje zničena, aby se katolíkům dostalo do rukou co nejméně materiálů, které by mohly přívrženci císaře a katolicismu použít a zneužít vůči představitelům protestantské strany. Mnohé dokumenty byly také vyvezeny Bedřichem Falckým a exulanty do ciziny a nacházejí se dnes převážně v zahraničních archívech.

Pokud se týká edic textu České konfederace, jmenujme alespoň Kameníčkovy Zemské sněmy a sjezdy moravské³³⁾, kde je ve druhém svazku obsažen text České konfederace a dále Documenta Bohemica,³⁴⁾ ve kterých je uveřejněno německé znění české ústavy.

Jeden z textů České konfederace se nachází ve Státní knihovně v Praze v oddělení rukopisů.³⁵⁾ Znění obsahu České konfederace z obou uvedených edic a textu tisku ze Státní knihovny se liší pouze nepatrně ve formulacích, přičemž obsahová stránka tím není nijak dotčena. Jeden z rukopisů České konfederace opatřený pečeti stavů českého státu je uložen v korunním archívu Státního ústředního archívu v Praze.³⁶⁾ Rovněž i toto znění se nikterak podstatně neodlišuje od textu České konfederace v obou edicích a od textu z rukopisného oddělení pražské Státní knihovny.

²⁹⁾ Karel starší ze Žerotína, *Z korespondence* (vyd. N. Rejchrtová) Praha 1892.

³⁰⁾ *Povstání na Moravě 1619, Z korespondence moravských direktorů*, k vyd. připravila L. Urbánková, Praha 1979.

³¹⁾ *Prameny k dějinám třicetileté války, Regesta fondu Militare Archivu ministerstva vnitra ČSR III—VII (1618—1648)*, vyd. V. Liva, Praha 1951—1957. V práci byl využit III. díl 1618—1625, Praha 1951.

³²⁾ *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*, T. I, II (J. Polišenský, M. Toegel a d.), Praha 1971, 1972 (německé znění české konfederace II, s. 151n., č. 149).

³³⁾ Fr. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy Moravské*, Brno 1902, II, č. 32, s. 649n.

³⁴⁾ Srv. pozn. č. 32.

³⁵⁾ *Tito artikulové, v Starém Městě pražském u Samuela Adama z Veleslavína 1619 — vytištěné, staré tisky UK v Praze*, sign. 54 C 152, viz též tisk UK sign. 65 E 2468.

³⁶⁾ Archív České koruny, inv. č. 2327 SÚA.

Ekonomická a politická situace v českém státě v 16. a na počátku 17. století se zaměřením na města

Již v průběhu 15. století se města včlenila do feudální struktury jako jeden ze stavů. Od konce 15. století se z hospodářských a politických příčin dostávala stále častěji do konfliktů s panským a rytířským stavem. Pod vlivem nebezpečí selského povstání, které vypuklo na počátku 16. století na Křivoklátsku, uzavřela šlechta s městy v Čechách v roce 1517 Svatováclavskou smlouvu, která byla pro obě strany kompromisem. Šlechta učinila městům ústupky politické a města šlechtě ústupky hospodářské. Uzavření této smlouvy však neodstranilo rozpory mezi městy a šlechtou jak ve sféře mocenské tak ve sféře politické.¹⁾

V letech 1546—1547 vytvářejí města s částí šlechty protihabsburský, protikatolický a protiabsolutistický svazek. Došlo k prvnímu stavovskému protihabsburskému povstání. Protože se povstání dalo bez účasti lidových mas, jejichž podíl na povstání by byl z pochopitelných důvodů šlechtě nepohodlný, bylo již roku 1547 Ferdinandem I. potlačeno. V první řadě potrestal Ferdinand I. města, šlechta totiž při prvních nezdarech povstání města opustila a přiklonila se naopak k reakci reprezentované panovníkem.²⁾

Ferdinand I. omezil městskou samosprávu a dosadil do většiny královských měst nové královské rychtáře a do tří pražských měst mimo to ještě královské hejtmany. Majetek některých měst a měšťanů byl zabrán ve prospěch královského fisku. Dalším důsledkem porážky měst bylo zřízení všeobecného královského odvolacího soudu — rady nad apelacemi — pro všechna města České koruny. Prostřednictvím tohoto soudu chtěl panovník zcela kontrolovat a ovlivňovat právní život ve městech.³⁾

Další sankcí, která postihovala města, bylo i zrušení cechů v roce 1547. Ačkoli Ferdinand I. prohlásil cechy za zrušené, přiznával i nadále cechovní soustavě dočasné existenční právo. Cechy nepřestaly tedy existovat de facto, ale jejich ekonomicko-politický význam, zvláště v královských městech silně poklesl.⁴⁾ V roce 1562 ovšem Ferdinand I. opět cechovní organizaci obnovil.

¹⁾ *Prameny k dějinám státu a práva v Československu*, Praha 1967, část II, uspořádal K. Malý, s. 257, druhé přepracované vyd., viz též V. V a n ě ě k, *Dějiny státu a práva*, cit. d., s. 148, též J. T o m a s, *Hospodářské a sociální poměry v pražských městech v letech 1518—1547*, *Pražský sborník historický* VII, 1972, s. 62, rozsah článku s. 62—93. Ke Svatováclavské smlouvě zvláště K. M a l ý, *Svatováclavská smlouva*, Univ. Carolina, Phil. 1955.

²⁾ V. V a n ě ě k, *Dějiny státu a práva*, cit. d., s. 148 a 167. K roku 1547 viz S i x t z O t t e r s - d o r f u, *O pokošení stavu městského léta 1547*, vyd. J. Janáček, Praha 1950. Viz též J. P á n e k, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky*, cit. d.

³⁾ Apelační soud byl zřízen instrukcí z 20. ledna 1548 vydanou Ferdinandem I. v Aušpurku, *Sněmy české* II, s. 545—8.

⁴⁾ J. J a n á ě k, *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*, Praha 1963, s. 229 a s. 232.

V 16. století se ve městech stále více rozvíjela výroba a vnitrostátní a mezinárodní obchod. Tyto hybné vývojové faktory se vzájemně ovlivňovaly a působily na rozvoj hospodářství ve feudálních městech. Města, mezi kterými byl ještě v 15. století velký hospodářský rozdíl, se v 16. a v průběhu 17. století postupně ekonomicky vyrovnávají. Města přestala být v této době lokálními výrobními jednotkami a stala se důležitými výrobními středisky, nejen pro potřebu uvnitř města, ale také pro export. Hospodářská pozice královských měst byla poněkud podlomena výrobní činností poddanských měst a městeček⁵⁾ jako nových center řemeslné výroby a obchodu.

Také hospodářská aktivita šlechty a její orientace na výrobu pro lokální trh konkurovala v ekonomickém podnikání královským městům.⁶⁾ Postupně se stabilizoval feudální velkostatek (některé práce na feudálním velkostatku byly zajišťovány robotou) jako zvláštní ekonomický útvar, který monopolizoval některá odvětví výroby a tržního hospodářství. Na feudálních panstvích došlo zvláště na konci 16. a na počátku 17. století k prohlubování sociálních rozporů mezi poddanými a šlechtou.⁸⁾

Každé město mělo svého zakladatele, podle zakladatele města je možné rozlišovat různé typy měst na královská, panská, klášterní atp. Rozvinuté hospodářství ve městech v období stavovské monarchie nám umožňuje dělit města této doby také podle kritéria, které spočívá převážně na ekonomických hlediscích. Lze konstatovat, že vedle spotřebních a řemeslnických měst se vydělují řemeslnicko-zemědělská a exportní města.⁹⁾

Řemeslnicko-zemědělská města jsou dokladem vzrůstající feudalizace měšťanů, a to jak královských, tak i poddanských měst. Tato se z politicky bezprávných a z ekonomicky bezvýznamných měst stala — vedle tradičních center řemeslné výroby, královských měst — nositeli nových vývojových sil.

Bohatí měšťané vlastnili nemovitosti deskového i nedeskového charakteru, které se nacházely zejména v okolí města. Intenzivním hospodařením na těchto statcích konkurovali zámožní měšťané ekonomickému podnikání šlechty na feudálním velkostatku.¹⁰⁾ Vrchnostenské hospodářství spočívající na feudálním velko-

⁵⁾ Ke vztahu město—městečko A. H a a s, *Pravomoc českého krále nad poddanými městy a městečky*, *Právněhistorické studie* 1958, 4, s. 153—182.

⁶⁾ E. E n n e n, *Die Stadt zwischen Mittelalter und Gegenwart* (1965), *Die Stadt des Mittelalters* 1, Darmstadt 1969, s. 423.

⁷⁾ J. M a r e k, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha, s. 116—118.

⁸⁾ Fr. K a v k a, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 46.

⁹⁾ Srv. J. J a n á č e k, *Řemeslnická výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1951, s. 184n. Viz též J. V á l k a, *Česká společnost v 15.—18. století*, I, *Předbělohorská doba*, Praha 1972, s. 67.

¹⁰⁾ K tomu V. U r f u s, *Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. století*, *Právněhistorické studie* 11, 1956, s. 198—253, zejména s. 200. Srv. M. H r o c h, J. P e t r á ň, *17. století — krize feudální společnosti?*, Praha 1976, s. 182n.

statku bylo založeno také na tržních vztazích (na trhu). „Tento trh je opět rozdělen na trh poddanský, kam zasahuje mimoekonomické přinucení a na trh, kde se prosazuje zákon nabídky a poptávky a volný vývoj cen.“¹¹⁾

Vytvoření se exportních měst je výsledkem rozvíjející se řemeslné výroby a obchodu ve městech. Řemeslné podnikání a obchodní vztahy signalizují již zárodky předkapitalistických výrobních poměrů ještě v rámci feudální ekonomiky. V nákupu zemských svobodných statků a jejich kladení do zemských desek privilegovanými městy a měšťany se projevuje jejich snaha o vyrovnání se šlechtě po stránce ekonomické a tím i politické. Široká ekonomická základna měst umožňovala i jejich výraznější prosazení se v mocenských vztazích. Města se pokoušela získat větší vliv na vedení státní politiky (zvláště na půdě zemských sněmů) ve feudální hierarchické společnosti.

Bohatí měšťané měli rozhodující vliv na řízení a správu měst. Do řídicích orgánů — městských rad — se dostávali vedle zámožných zástupců měšťanských patricijských složek také cechmistři i majetní obchodníci. Všechny tyto složky tvořily aristokracii města a stimulovaly společně vývoj obchodního a lichvářského kapitálu.¹²⁾

Vytvořilo se jakési stavovské kupecké právo, pravidla, která upravovala feudální obchodní styk. Šlo o normy, které ve svém komplexu tvořily *ius mercatorum*, které bylo vlastně speciálním právem pro obchodní městské vrstvy. Představovalo personální privilegium pro osoby zabývající se obchodem a nekladlo tedy primární důraz na samotné věcné kauzální obchodní vztahy.¹³⁾

Vlivní zástupci městského patriciátu se prosazovali hospodářsky a politicky i mimo město. Zúčastňovali se politického života ve státě, a to nejen jako jednotlivci (nositelé některých významných úřadů a přisedící soudů), ale také jako příslušníci městského stavu, který byl již v 15. století zcela konstituován.

Měšťané jako stav spolupracovali, ale také, a to daleko častěji, soupeřili se šlechtou o mocenský vliv ve státě. Šlechta a měšťané reprezentovali v období stavovské monarchie feudální společnost a měli proto konec konců stejný zájem, přes rozpory, které mezi nimi existovaly, udržet feudální zřízení. V dobách silných poddanských bouří srážel strach z destrukce feudálního řádu městský, panský a rytířský stav dohromady (připomeňme v této souvislosti, že církev jako stav v důsledku husitských válek v Čechách neexistovala). V obdobích stabilizace poměrů ve feudálním zřízení vystupují na povrch rozdílné zájmy měšťanů a šlech-

¹¹⁾ Citace J. V á l k a, *Česká společnost*, cit. d., s. 101. Autor zde také správně poznamenává, že je nutno podrobně analyzovat hospodářské poměry na feudálním velkostatku a posuzovat je v širších souvislostech. Teprve pak se může ukázat nakolik je feudální velkostatek feudální kategorií a nakolik se v něm již projevují prvky kapitalistické ekonomiky.

¹²⁾ H. T h i e m e, *Das Privatrecht der deutschen Städte*, s. 163—180, zejména s. 172, *La ville VIII*, *Recueils de la société Jean Bodin*, troisième partie, *Le droit privé*, Bruxelles 1957.

¹³⁾ V. U r f u s, *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*, Praha 1959, viz zvl. s. 20—21.

ty. Mezi šlechtou a měšťany, kteří si postupně uvědomovali své společenské cíle (zastínit svým významem ve státě šlechtu) dochází k intenzívnímu soupeření o ekonomické a politické pozice ve společnosti.¹⁴⁾ Toto jisté napětí a diferenciacce — mezi šlechtou na jedné a městy na druhé straně — našlo svůj negativní odraz i v utváření se protihabsburské fronty, konfедераčních svazků a ztížilo i vypracování a přijetí České konfederace.

Je ovšem třeba zdůraznit, že i když se ve městech rozvíjejí výrobní síly, které mají do určité míry již předkapitalistický charakter, je ekonomika ve městech v 16. a na počátku 17. století stále ještě feudální povahy. „Výroba byla . . . zakleta do formy čistě cechovního řemesla, měla tedy sama ještě feudální ráz.“¹⁵⁾ Ve městech je v této době stále ještě silně zakořeněna cechovní organizace se svými přísnými kastovními řády, která představuje brzdu vzniku a vývoje manufaktur.¹⁶⁾

V hospodářské feudální struktuře 16. století hrály význačnou úlohu v Evropě a tedy i v českém státě také bohaté rodiny německých finančníků (Fuggerové, Welserové), které se podílely značnými peněžními hodnotami na mnoha významných podnikatelských podnicích — těžba v dolech, zasilatelství atp.¹⁷⁾

V 16. a na počátku 17. století dochází po ekonomické stránce k vyrovnávání jednotlivých typů měst a městeček. V politickém ohledu ale trval dosti značný rozdíl mezi královskými a poddanskými městy.¹⁸⁾ Jen zástupci privilegovaných královských měst se mohli účastnit s hlasovacím právem zasedání zemského sněmu.¹⁹⁾ Pouze královská města mohla vysílat své zástupce na zasedání plného soudu.

Pro všechny typy měst však platí, že se uvnitř města prohlubuje sociální diferenciacce obyvatelstva. Zfeudalizovaní měšťané, cechmistři a bohatí obchodníci, kteří byli reprezentanty rozvíjející se finanční politiky a zbožně peněžních vztahů za existence ještě feudálního naturálního hospodářství, představovali bezohlednou vykořisťovatelskou složku městského a kupeckého patriciátu a nepatriciátu.²⁰⁾ Tato složka exploatovala městskou (případně mimoměstskou) chudinu, námezdní pracovníky a drobné řemeslníky, vlastně vznikající městský proletariát,

¹⁴⁾ V. V a n ě č e k, *Dějiny státu a práva*, cit. d., s. 143—144.

¹⁵⁾ Cit. B. E n g e l s, *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie*, Praha 1949, s. 8.

¹⁶⁾ K. M a r x, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 385—386 (k cechovní organizaci).

¹⁷⁾ *Přehled dějin Československa I/2*, Praha 1982, např. s. 143 (Fuggerové na Slovensku).

¹⁸⁾ J. J a n á č e k, *České dějiny, doba předbřlohorská 1526—1547, I*, Praha 1971, zejména s. 142—149.

¹⁹⁾ K této problematice zejména K. M a l ý, *Svatováclavská smlouva*, cit. dílo, k právu třetího hlasu srv. též edici CIB (J. a H. Jirečkové), Tomi IV, Pars I, *Svatováclavská smlouva* je tu otištěna na s. 90n.

²⁰⁾ Srv. N. K ü t t l e r, G. L o z e k, *Die historische Gesetzmässigkeit der Gesellschaftsreformation als Dialektik von Ereignis, Struktur und Entwicklung*, ZfG 1970, 9, s. 1130.

který v dobách revoluční aktivity poddanských mas v zemi bojoval intenzívně za zlepšení svého sociálního postavení.²¹⁾

Ve 13. a 14. století měla významné postavení ve feudálním státě římskokatolická církev, která byla vlastníkem rozsáhlého majetkového komplexu.²²⁾ V důsledku husitského hnutí se ovšem její politický vliv silně zeslabil, neboť přestala v Čechách existovat až do Bílé hory jako samostatný politický stav. Přesto lze konstatovat, že v období mocenského rozmachu protestantských stavů na počátku 17. století byl politický vliv římskokatolické církve opět silný a římskokatolická církev se stávala znovu významnou složkou feudální společnosti v českém státě.

Nehledě k rozdílům existujícím v 16. a na počátku 17. století zejména v politickém postavení českých měst (analogicky platí i pro ostatní města českého státu), můžeme považovat města za vykořisťovaná šlechtou, ve vztahu k plebejským městským vrstvám můžeme pohlížet na města jako na vykořisťovatele. Tato relace šlechtic — měšťan — poddaný je velmi rozvinuta právě v době stavovské monarchie v 16. a na počátku 17. století. Role měšťana jako vykořisťovaného i jako vykořisťovatele silně determinovala postavení měšťana v feudální společnosti a určovala také jeho rozporný vztah vůči šlechtě, což se výrazně projevilo i v letech 1618—1620.

Situace ve městech, jak po stránce hospodářské, tak i politické, byla komplikována národnostní otázkou.²³⁾ Ve městech žili vedle Čechů i cizinci, zejména Němci, kteří samozřejmě hospodářsky podnikali a snažili se zasahovat i do řízení a správy města. Češi se tomu sice bránili, podobně i Moravané, v neposlední řadě i pomocí legislativy (v roce 1615 byl přijat například českým zemským sněmem jazykový zákon),²⁴⁾ v praxi však docházelo často k porušování těchto zákonodárných aktů a stav *de iure* se tedy lišil od stavu faktického.

Lze říci, že po ekonomické stránce zaujímala města ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století důležité místo ve feudální struktuře Českého státu. Je nutné však konstatovat, a to v rozporu s Winterovým popisováním zlaté doby českých

²¹⁾ Viz též E. Uitz, *Die europäischen Städte im Spätmittelalter, Haupttendenzen der Entwicklung der Stadt und der Stadt-Land-Beziehungen von der zweiten Hälfte des 13. bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, ZfG XXI, 1973, 4, s. 400—425, zvl. s. 421—422.

²²⁾ Srv. K. Marx, B. Engels, *O náboženství*, Praha 1957, např. s. 246 a 272.

²³⁾ J. Janáček, správně ve své stati *Bádání o předbělohorském a bělohorském období v letech 1970—1981* (cit. d.) s. 379 upozorňuje, že v současném bádání je ponechána poněkud stranou otázka národnostního vývoje. Podle jeho názoru by se česká historiografie měla pokusit „o hodnocení národnostní otázky z moderního zřetele k evropským migračním procesům této doby a jejich ekonomickým kořenům.“

²⁴⁾ Sněmovní usnesení z roku 1615 na ochranu českého jazyka. Toto usnesení bylo přijato českými stavy v rámci generálního sněmu konaného od 15. června do 3. října 1615 v Praze (srv. *Česká národní rada*, cit. d., text zákona, s. 196—198). Viz též J. Šimák, *Příspěvek k výkladu zákona o zachování jazyka českého z roku 1615*, *Sborník věd právních a státních* XII, 1912, s. 173n.

měst,²⁵⁾ že v předbělohorské době nastalo jisté vývojové zpomalení rozvoje měšťanstva po stránce hospodářské. Tato určitá stagnace měst byla zapříčiněna zejména konkurencí městského podnikání se šlechtickým feudálním velkostatkem.

V důsledku toho, že měšťanům patřil majetek deskové a nedeskové povahy mimo hranice města, podařilo se však měšťanům proniknout svým vlivem i na venkov a podíleli se tak vedle pozemkové vrchnosti na vykořisťování rolnictva a nevolníků. Tím, že města přijímala do námezdního poměru uprchlé nevolníky ze šlechtických latifundií, směřovala však proti samotným základům feudálního státu a přispívala tak k zostření vztahu šlechtic — měšťan.²⁶⁾

Města ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století ztrácela postupně charakter izolovaných ekonomických a politických center. Rozdrobenost a partikularismus byly překonávány v důsledku rozvíjejících se výrobně ekonomických vztahů, které měly vliv na rozvoj vzájemné kooperace mezi městy. Měšťané si začali uvědomovat nutnost jednoty a spolupráce mezi všemi městy. Hlavním cílem této jednoty byla snaha měst o vytvoření politické protiváhy proti šlechtě a panovníkovi.²⁷⁾

Překonávání partikularismu v ekonomice českého státu na konci 16. a na počátku 17. století šlo ruku v ruce s překonáváním partikularismu právního. V roce 1579 byl přijat na generálním sněmu Koldínův městský zákoník založený zejména na pražském právu. V roce 1610 uznaly závaznost Koldínových práv městských i Litoměřice a Louny, které se do té doby řídily ještě magdeburským právem. Vedle snah o sjednocení městského práva se prosazovaly i snahy o „srovnání“ městského práva s právem zemským — šlechtickým.²⁸⁾ Ve sněmovních usneseních byl také stále více kladen důraz na vypracování nového zemského zřízení, neboť české zemské zřízení z roku 1564 bylo již zastaralé.²⁹⁾

V roce 1614 bylo ovšem na českobudějovickém sněmu konstatováno, že srovnání městského práva se zemským právem nebylo dokončeno a ani nové zemské zřízení nebylo ještě připraveno.³⁰⁾ Generální sněm v roce 1615 znovu připomněl, že obě záležitosti mají být co nejdříve vyřízeny. Panovník a stavové přijali usnesení, že královská rada má ustavit komisi, která by dokončila srovnání městského práva se zemským a připravila nové zemské zřízení.³¹⁾ Generální sněm počítal

²⁵⁾ Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst*, I, II, Praha 1890, 1982, 1. ýl., *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913.

²⁶⁾ Srv. B. Berthold, E. Engel, A. Laube, *Die Stellung des Bürgertums in der deutschen Feudalgesellschaft bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, *ZfG*, XXI, 2, 1973, zejména s. 211.

²⁷⁾ Srv. Št. Křivošík, *Príspevok k dejinám stavovskej konfederácie*, cit. d., s. 169—170.

²⁸⁾ Srv. J. Glücklich, *Nová redakce zemského zřízení království Českého z posledních let před českým povstáním*, Brno 1936, s. VI n. (úvod). Viz též sněmovní usnesení z roku 1578, *Sněmy české* IV, č. 86, s. 274 a *Sněmy české* XI, s. 185 n. (články navržené českou komorou).

²⁹⁾ J. Glücklich, *Nová redakce*, cit. d., zvl. s. XII n.

³⁰⁾ Tamtéž, s. XII.

³¹⁾ Tamtéž, s. XIII.

s tím, že městský i zemský zákoník vyjdou co nejdříve tiskem. V dalších letech však kodifikační práce postupovaly vzhledem k vyhrocující se politické situaci jen velmi pomalu kupředu. Konečné vypracování a přijetí nového zemského zřízení bylo zmařeno bělohorskými událostmi.

Je jen logické, že stavy usilovaly o srovnání práva městského s právem zemským. Městské právo reagovalo totiž poměrně pružně na změny v feudální ekonomice (recepce římského práva upravujícího kupní vztahy atd.) a bylo potřeba přizpůsobit i poněkud rigidní právo zemské vzrůstajícímu tržnímu hospodářství a nově se rodícím výrobním vztahům. Dochází k postupnému prolínání a ovlivňování městského a zemského práva a ke stírání hranic mezi nimi. Je ovšem nutné zdůraznit, že před Bílou horou, je to převážně právo zemské, které proniká do práva městského a po Bílé hoře je tomu naopak. Obnovená zřízení zemská vycházejí z městského práva a dokonce stanoví subsidiární platnost Práv městských pro zemské právo.³²⁾ Tato skutečnost je nehledě k dočasnému vítězství reakce na Bílé hoře (prosazení se absolutismu, udržení významného postavení katolické šlechty ve společnosti a restituce moci katolického kléru) jedním ze signálů již nově vznikajícího společenského řádu.³³⁾

Česká konfese

V roce 1575 se konal v Praze český zemský sněm, který se zabýval velmi podrobně konfesijními otázkami. Na průběhu tohoto sněmu, který patří k nejvýznamnějším českým sněmům druhé poloviny 16. století, můžeme dobře sledovat utváření se stavovské opozice a zápas této vnitřně nejednotné a roztržité skupiny proti mocensky silné katolické menšině.¹⁾

J. Pánek rozdělil obsahově a chronologicky sněmovní jednání roku 1575 na čtyři etapy,²⁾ které tvoří dohromady jeden celek. Pro osvětlení obsahu a významu České konfese jsou zejména významné etapa druhá trvající od 7. března do 18. května (v této době došlo k vypracování programu České konfese) a etapa třetí v době od 19. května do 3. září. V průběhu této etapy se vyhrotil zápas o legalizaci České konfese a došlo k jejímu ústnímu schválení králem Maxmiliánem II.

V druhé etapě se zřetelně projevila názorová diferenciaci v řadách nekatolic-

³²⁾ OZZ D XLIX, *Codex iuris Bohemici* V, 2 (edice J. a H. Jirečkové).

³³⁾ V. U r f u s, Právní postavení českých měst a rakouských absolutismus v období národního obrození, *Sborník archivních prací* 1969, XIX, 2, s. 385—440, zvl. s. 386—387.

¹⁾ K průběhu a jednání sněmu v roce 1575 viz *Sněmy české IV*, 1574—1576, Praha 1886, s. 132n., nová konfese česká na s. 183n. Kritická edice textu České konfese je otištěna in F. H r e j s a, *Česká konfese*, Praha 1912, s. 694—717. Srv. též J. P á n e k, Zápas o charakter české stavovské opozice a sněm roku 1575, *Československý časopis historický* 1980 č. 6, s. 863—887.

²⁾ *Stavovská opozice*, cit. d., s. 104. P á n k o v a studie o stavovské opozici tvoří nejnovější a velmi výstižné východisko k problematice České konfese.

kých stavů. Zemský sudí, humanista, politik a spisovatel Bohuslav Felix Hasištejnský obhajoval vytvoření široké jednoty všech českých nekatolíků na základě společného konfesijního programu.³⁾ Takováto jednota by znamenala posílení vlivu nekatolické šlechty na duchovní správu v zemi a zlepšení postavení nekatolické vrchnosti v rámci jednotlivých panství, zejména pokud se týká správy církevních věcí. V době konání sněmu roku 1575 nebyla strana pod obojí ovšem zdaleka jednotná a formovaly se v ní různé protikladné náboženské proudy.

Oproti velkorysému plánu Bohuslava Hasištejnského byl postaven starokališnický program odmítající zásadně spolupráci s luterány. V čele starokališnické skupiny stál nejvyšší komorník Jan z Valdštejna.⁴⁾ V názorovém pojetí konfesijních otázek Hasištejnského a Valdštejna se dostaly do střetu dvě utrakvistické koncepce — program novoutrakvismu spočívající na učení Lutherově a program starokališníků. Utkali se zde však i dva významní představitelé protestantské opozice usilující o vedoucí místo v nekatolické stavovské obci.

Katolíci podněcovali tyto rozpory a nikterak nemysleli na uzavření dohody se stranou pod obojí. V této své záměrné činnosti byli podporováni papežským nunciem Giovannim Delfinem, španělským vyslancem hrabětem de Montagudo a pražským arcibiskupem A. Brusem.⁵⁾ Nejednota stavovské opozice dovolila králi Maximilánovi manévrovat a vyjednávat s jednotlivými skupinami protestantských stavů.

Jednota bratrská neměla ve svém čele silnou osobnost, což se projevovalo v její kolísavosti a váhavosti ve snaze dohodnout se s novoutrakvisty na jednotném postupu a programu. Toho využívali nepřátelé Hasištejnského velkorysé konfesijní koncepce a snažili se přimět Jednotu bratrskou k samostatnému postupu a tím zmařit zárodky formujícího se sjednocení s novoutrakvisty.⁶⁾

Zásluhou diplomacie Bohuslava Hasištejnského začaly však v průběhu trvání zemského sněmu přece jen práce na vytvoření společného konfesijního programu novoutrakvistů a Jednoty bratrské. Na sněmu došlo ke zvolení osmnáctičlenné komise, ve které byly zastoupeny jednotlivé stavy. Úkolem této komise bylo vypracovat zásady společného vyznání a církevní řád. Členy komise byli i melanchtonští teologové Pavel Pressius a Matěj Dvorský — univerzitní rektor, kteří byli autory první verze textu České konfese. Počátkem května roku 1575 pak byla první verze ještě doplněna o připomínky zástupce Jednoty bratrské Jiřího Strejce.⁷⁾

Česká konfese se stala kompromisem mezi luterány a českými bratry.⁸⁾ Šlo

³⁾ Tamtéž, s. 106n.

⁴⁾ Tamtéž, s. 106—107.

⁵⁾ Tamtéž, s. 102 a 105.

⁶⁾ Tamtéž, s. 108.

⁷⁾ Tamtéž, s. 109. V konečné verzi České konfese došlo oproti původní verzi k posílení postavení Jednoty bratrské, srv. A. M i k a, Z bojů o náboženskou toleranci v 16. století, *Československý časopis historický* 1970, č. 4—5, s. 377.

⁸⁾ *Přehled dějin Československa* 1, 2, cit. d., s. 64—65. Viz též K. K r o f t a, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909, s. 11—12.

o dokument církevně politický, který svými formulacemi umožňoval sjednocení stavovské opozice na široké platformě. Přestože katolická menšina a staroutrakvisté usilovali o zmaření přijetí České konfese panovníkem a sněmem, byl v květnu 1575 předložen společný program novoutrakvistů a Jednoty bratrské Maxmiliánu II. Program se skládal z České konfese, církevního řádu a několika dokumentů dokládajících starobylost novoutrakvismu.

Česká konfese vycházela z augspurského vyznání.⁹⁾ Obsahovala převážně články náboženského charakteru, i když jejich důsledná aplikace by se projevila i v politicko-mocenské struktuře společnosti a znamenala by posílení vlivu strany pod obojí. Jednotlivé články se týkaly například svátostí, svobodné vůle atp. Česká konfese vycházela z oddělení církevní moci od moci světské a byla zde i vtělena středověká zásada o božském původu moci vrchnosti. Církevní řád navazoval úzce na Českou konfesi.¹⁰⁾ Skládal se z jedenácti článků, které upravovaly otázku církevní správy. Všechny tři stavy byly oprávněny volit administrátora a pět přísedících konsistoře pod obojí. Tuto volbu bral král pouze na vědomí, což znamená, že nebyl potřebný jeho souhlas. Zmíněné ustanovení tak vytvářelo prostor pro nezávislé postavení protestantských stavů na panovníku, což našlo své plné rozvinutí a prosazení se v textu České konfederace. Z řádu však nevyplývá jaké důsledky by mělo, kdyby král odmítl vzít volbu na vědomí a případně vůči ní vznesl své námitky. Ustanovování a jmenování kněží pod obojí měla ve své kompetenci dolní konzistoř. Rozhodovala také ve věcech týkajících se manželství. Zejména v oblasti jurisdikce prosazoval církevní řád spolupráci dolní konzistoře s univerzitou. Dolní konzistoř byla vrchním právem a do jejího rozhodnutí nebyla možnost odvolání.

O instituci defenzorů — obránců protestantské víry — nalézáme v církevním řádu velmi málo, což je překvapující, neboť šlo o instituci velmi významnou a strana pod obojí se o její existenci důrazně zasazovala.

Z podnětu panovníka se měli k obsahu textu České konfese vyjádřit katolíci, Jan z Valdštejna a dolní konzistoř. Nepřátelé konfese v této době podporovali šíření nařčení novoutrakvistů z příprav vyvraždění katolíků a prohlašovali, že přívrženci České konfese chtějí dosadit nového krále.¹¹⁾ Není ovšem vyloučeno, i když konfesionalisté o odporu proti panovníku neuvažovali, přece jen nepronikla do jejich myšlení, byť vzdáleně idea monarchomachismu. Oficiálně však nikde při jednáních vyřčena nebyla a i její nepřímý odraz bychom v České konfesi marně hledali.

Počátkem června roku 1574 byla Maxmiliánovi II. předložena vyjádření k České konfesi od Jana z Valdštejna a od dolní konzistoře reprezentované admi-

⁹⁾ Viz P. H r e j s a, *Česká konfese*, cit. d., s. 694—717.

¹⁰⁾ *Sněmy české IV*, s. 334n., zde *O řádu církevním etc.*, a P. H r e j s a, *Česká konfese*, cit. d., s. 157—158.

¹¹⁾ Srv. J. P á n e k, *Stavovská opozice*, cit. d., s. 112.

nistrátorem Jindřichem Dvorským. První stanovisko nezastíralo ochotu Jana z Valdštejna k případnému kompromisu s konfesionalisty, i když program České konfese Jan z Valdštejna zamítl. Nekompromisně proti České konfesi vystoupila svým stanoviskem dolní konzistoř, která byla v té době silně prokatolicky orientována. Považovala zřejmě pro sebe za výhodnější přiklonit se svou politikou k panovníku a jeho dvoru. Katolíci odmítli oficiálně Českou konfesi ústy Viléma Rožmberka 30. června 1575. Případné plnění požadavků novoutrakvistů označil Rožmberk dokonce za ohrožení zemského míru.¹²⁾

Stanovisko Jana z Valdštejna, dolní konzistoře a katolíků k České konfesi, stále přetrvávající názorová diferenciaci strany pod obojí, byť zdánlivě odstraněna společným konfesijním programem, a objevivší se rozkol mezi šlechtou a městy v některých otázkách hospodářské povahy, posílily značně pozici Maxmiliána II. a katolíků v Čechách. Dne 2. září 1575 slíbil sice panovník konfesionalistům náboženskou toleranci a možnost volby defenzorů, slib však učinil pouze ústně.¹³⁾ Písemně nechtěl Maximilián Českou konfesi potvrdit, udánlivě z toho důvodu, že katolíci a staroutrakvisté v čele s Janem z Valdštejna s obsahem České konfese nesouhlasili. Skutečnou příčinou ztroskotání legalizace České konfese byla však v první řadě nejednotnost stavovské opozice.

Panovník si velmi dobře uvědomoval a s ním i celá katolická strana, že protestantům nejde zdaleka jen o náboženské otázky, které již v té době byly úzce spojeny s politickým životem. Jednotný postup stavovské opozice v konfesijních otázkách by znamenal i posílení protestantské obce v mocensko-politické struktuře. Právě z tohoto důvodu Maxmilián usiloval všemi prostředky o zamezení vytvoření protestantské jednoty a využíval sebemenších rozporů mezi protestantskými stavy, aby zamezil zformování se skutečně potencionální jednoty stavovské opozice.

Neúspěch konfesionalistů však nakonec přece jen zapříčinil, že proti zákonem uznanému katolicko-staroutrakvistickému programu se začala postupně vytvářet poměrně silná skupina novoutrakvistické a bratrské opozice,¹⁴⁾ která se prosazovala v letech 1608—1609 a zvláště pak v období 1618—1620.

Rudolfův Majestát a Porovnání

V květnu roku 1608 se blížil Rudolfův bratr Matyáš se svým vojskem ku Praze. Matyáš se rozhodl rozpoutat proti svému bratru českému králi Rudolfovi opoziční stavovské hnutí a přinutit ho tak i přijetí vídeňského míru. V průběhu let 1607—1608 se Matyášovi podařilo získat uherské, rakouské a moravské stavy a došlo

¹²⁾ Tamtéž, s. 112.

¹³⁾ *Sněmy české IV*, s. 239n.

¹⁴⁾ Srv. J. P á n e k, *Zápas etc.*, cit. d., s. 885.

k vytvoření uhersko-rakousko-moravské konfederace.¹⁾ V této době obnovili čeští protestantští stavové své náboženské požadavky a využili tak situace, která pro Rudolfa nebyla příznivá, neboť se vůči němu vytvořila silná opozice (stoupencem této opozice byli i Karel z Lichtenštejna a Karel starší ze Žerotína) vedená arciknížetem Matyášem.²⁾

Požadavky českých stavů, formulované v několika člancích, vyšly z pera představitelů stavovské opozice Václava Budovce z Budova. Stavové požadovali na Rudolfu písemné uznání České konfese z roku 1575 a její vložení do zemských desek. Jedním z požadavků opozičních stavů bylo uznání náboženské svobody, vrchnost neměla nutit své poddané vyznávat víru, které byla sama stoupencem (průlom do zásady augspurského míru — čí vláda toho náboženství). Stavové pod obojí znovu požadovali, aby mohli volit defenzory, kteří by spravovali univerzitu a dolní konzistoř. Opět se objevil požadavek, aby zemské úřady byly osazovány stejným počtem osob z řad protestantů a katolíků.³⁾

Rudolf nespěchal nikterak s potvrzením těchto požadavků, ale usiloval o odsunutí jejich projednání na nejbližší sněm, který se měl konat v Praze o svatém Martinu v listopadu roku 1608. Katolíci, podporováni papežským nunciem v Praze Caetaním a španělským vyslancem Zunigou, dosáhli posléze toho, že Rudolf nesvolal český zemský sněm na sv. Martina roku 1608, ale až na konec ledna roku 1609.⁴⁾

Na lednovém sněmu stáli proti sobě luteráni a čeští bratři na straně jedné a katolíci na straně druhé. Početně představovala katolická skupina asi jednu desetinu všech českých stavů. Mocensky však byla velmi silná, neboť katolíci zaujímali důležité zemské úřady, vlastnili rozsáhlý majetek a byli podporováni Rudolfem, Vatikánem a Španělskem.⁵⁾

Nejvyšší purkrabí, umírněný katolík Adam ze Šternberka, se zasazoval o dohodu s protestanty. Naproti tomu stáli nesmiřitelně proti jakýmkoli ústupkům straně pod obojí papežský nuncius, španělský vyslanec, pražský arcibiskup Karel hrabě z Lamberka a nejvyšší kancléř Zdeněk Lobkovic. Katolická strana usilovala o vnesení rozkolu mezi luterány a české bratry a tím chtěla zeslabit protestantskou opozici. Domnívala se, že by mohla být úspěšná, neboť v minulosti existovaly ve vztahu mezi luterány a bratry, kteří stále více tíhli k učení kalvínskému,

¹⁾ Viz dále v textu, srv. též *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 89.

²⁾ K. K r o f t a, *Majestát Rudolfa II*, cit. d., s. 16. Dne 25. června 1608 došlo mezi Rudolfem II. a Matyášem k uzavření libeňské smlouvy. Rudolf v ní postoupil Matyáši vládu nad Uhrami, Moravou a Rakousy.

³⁾ K. K r o f t a, *Majestát Rudolfa II*, cit. d., s. 16.

⁴⁾ *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 90.

⁵⁾ K. K r o f t a, *Majestát Rudolfa II*, s. 18.

jisté rozpory a napětí. Nicméně na zemském sněmu v lednu roku 1609 vystupovaly obě složky strany pod obojí jednotně.⁶⁾

V polovině července roku 1609 byly shrnuty požadavky stavů pod obojí do textu Majestátu. V návrhu si stavové dávali přízvisko evangeličtí. Rudolf však trval na názvu pod obojí, což se mu zdálo formulačně méně nebezpečné. Dne 9. července roku 1609 podepsal Rudolf konečně Majestát⁷⁾ a za dva dny poté byl Majestát podepsán ještě zástupcem nejvyššího kancléře nejvyšším purkrabím Adamem ze Šternberka a druhým sekretářem české kanceláře Pavlem Michnou. Nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic a první sekretář Jan Menci odepřeli Majestát podepsat a demonstrovali tak své nesmiřitelné stanovisko vůči protestantům a principu náboženské tolerance.⁸⁾ Vnucuje se otázka, zda Lobkovic a Menci nepodepsali Majestát s tichým souhlasem Rudolfa či dokonce na jeho pokyn.

Dne 12. července roku 1609 byl Majestát vydán stavům a stal se zemským zákonem, stejně tak, jako i dohoda mezi stavy pod jednou a stavy pod obojí uzavřená 9. července roku 1609. Za katolickou stranu byla tato dohoda — Porovnání — podepsána 15 zástupci stavů, po pěti z každého stavu, za stranu pod obojí 30 direktory. Mezi podpisy katolíků nacházíme jméno smířlivého Adama ze Šternberka, který se zasazoval o náboženskou toleranci. Je jen samozřejmé, že opět chybí jméno Zdeňka z Lobkovic a podpisy zapřísáhlých odpůrců protestantů Slavaty a Martinice.

Porovnání je nedílným doplňkem Rudolfova Majestátu a oba dokumenty je tedy třeba posuzovat v úzké souvislosti jako jeden celek. Základní myšlenkou Majestátu je svoboda vyznání, zaručená již ústně králem Maximiliánem v roce 1575. Univerzita a konzistoř (dolní konzistoř) byly dány do správy stavům pod obojí. Prostantští stavové byli oprávněni obnovit činnost konzistoře a personálně ji obsadit bez ohledu na souhlas pražského arcibiskupa. K ochraně protestantské víry a k zabezpečení správy dolní konzistoře a univerzity mohli stavové pod obojí ustanovovat tak zvané defenzory, kteří byli odpovědní pouze jim.⁹⁾ Podle Majestátu mohli stavové svobodně stavět na svých statcích školy a kostely. Zvýrazněna je realizace principu náboženské svobody v královských městech. Všechny osoby pod jednou i pod obojí zde žijící byly oprávněny svobodně vyznávat a provozovat svoji víru, nikdo jim nesměl bránit v náboženských obřadech.

⁶⁾ Tamtéž, s. 19. Sněm byl rozpuštěn 1. dubna roku 1609 a sešel se znovu proti vůli Rudolfa v květnu téhož roku na Novoměstské radnici. Panovník prohlásil sněm za nezákonný a v odpověď na to zvolili čeští stavové vládu 30 direktorů. Koncem června (25. 6.) uzavřeli čeští stavové se slezskými stavy konfederaci, která navazovala na komplex smluv uzavřených v Prešpurku, Ivančicích a Štěrbolicích. Toto jednání českých stavů přimělo Rudolfa konečně k ústupkům.

⁷⁾ Oproti České konfesi byl Majestát, pokud se týká požadavku náboženské svobody, rozlícen i na města.

⁸⁾ K. Krofta, *Majestát Rudolfa II.*, s. 20, u Krofty též texty Majestátu a Porovnání.

⁹⁾ Viz V. Vaněček, *Univerzita Karlova 1348—1973 (k 625. výročí založení)*, *Právněhistorické studie* 1974, 18, s. 274—275 (o defenzorech univerzity).

Velmi důležité je ustanovení, podle kterého nesměla vrchnost nutit poddané k víře, kterou sama vyznávala. Porovnáme-li Rudolfův Majestát s textem České konfederace z roku 1619, vidíme, že toto ustanovení nebylo do České konfederace převzato. S nepřímým odrazem této zásady se setkáváme pouze v preambuli České konfederace.¹⁰⁾ Zdá se tedy, že stavové nemínili tuto zásadu přece jen do všech důsledků uznávat a aplikovat ji v praxi a proto ji přešli úmyslně v textu České konfederace mlčením.

Všechny závažné požadavky evangelických stavů hájené v roce 1608 Václavem Budovcem z Budova našly své vyjádření v Majestátu, který byl významným dokumentem náboženské (mnohá ustanovení týkající se víry byla přijata v upravené podobě do textu České konfederace),¹¹⁾ ale hlavně politické povahy. Již zde spatřujeme zárodek zásady typické pro léta 1618–1620, která našla své plné vyjádření v České konfederaci, všechna moc patří evangelickým stavům.

V Porovnání jsou v několika odstavcích výstižně rozvedeny některé pasáže Majestátu. Katolíci i protestanté měli požívat bez jakýchkoli překážek dosavadní důchody, nadání a výsady. Kostely, které dosud užívali k výkonu bohoslužeb, jim měly být k tomuto účelu zachovány i nadále. Ve farnostech pod jednou mohly být pohřbívány i osoby pod obojí (analogicky platilo i naopak), které odváděly faře desátky a jiné platy. Podle Porovnání mohla strana pod obojí stavět ve městech a na královských panstvích své kostely a zřizovat hřbitovy.

Ze závěru Porovnání se dá lehce vyvodit, že autoři textu považovali tuto dohodu za doplněk Majestátu. „...týž majestát tomuto snešení, tak i toto snešení tomu majestátu v ničem na škodu není a býti nemá...“¹²⁾

Stavovské apologie¹⁾

Po druhé pražské defenestraci v roce 1618 sepsal právník Martin Fruwein z podnětu představitelů stavovské opozice tzv. první apologii (donedávna byl

¹⁰⁾ *Česká konfederace* (K a m e n í č e k, II), s. 650. Tato zásada našla odraz také ve zvláštních člancích ujednaných se stavy moravskými vedle České konfederace, viz K a m e n í č e k, např. čl. 24 zvláštních moravských článků, s. 676 a v artykulích při směně generálním spolu s jinými přivtělenými zeměmi na hradě Pražském roku 1619 zavřených a ode všech tří stavů markrabství Moravského schválených, článek č. 10. V obou dokumentech jde ovšem o nepřímé zakotvení této zásady ve formulaci, že vrchnost nemá poddané pro náboženství utiskovat.

¹¹⁾ Srv. zvláště ta ustanovení České konfederace, která se dotýkají primárně náboženské otázky, např. ustanovení č. 8, 9, atp. K a m e n í č e k, II, s. 653.

¹²⁾ K. K r o f t a, *Majestát*, cit. d., citace z Porovnání s. 42.

¹⁾ Stavovskými apologiemi se naposled podrobněji zabýval ve své disertaci L. P e ř i c h, *Poznámky k Apologiím stavů království Českého* (AUK č. 1368), Praha 1919? K apologiím viz též J. G e - b a u e r, *Die Publizistik über den böhmischen Aufstand von 1618*, Halle 1892.

²⁾ A. M a r k u s, *Stavovské apologie z roku 1618*, Český časopis historický, XVII, 1911, s. 200, 203, srv. s. 72, viz též P. S k á l a, II (K. Tieftrunk), s. 144n. (zde též text první apologie).

v literatuře za autora první apologie považován český diplomat Petr Milner), která měla informovat domácí i zahraniční veřejnost o událostech v Čechách. První apologie měla propagačně agitační charakter.²⁾ Protestantští stavové počítali zřejmě s tím, že vyličení politické situace v Čechách pomůže zajistit v zahraničí (apologie byla primárně určena pro cizinu) spojence pro český odboj. Text první apologie byl schválen direktory 25. května roku 1618 a o den později byl jeden exemplář zaslán Matyášovi. Apologie vyšla rovněž téhož roku v květnu tiskem ve Veleslavínově nakladatelství. Byla přeložena do němčiny, holandštiny a latiny a rozeslána do všech zemí habsburského soustátí významným stavovským osobnostem, dále pak říšským knížatům a do Nizozemí.

Krátce po zveřejnění květnové apologie sepsal Martin Fruwein s Václavem Budovcem, Eisenem, Bohuslavem z Michalovic, Janem Milnerem, Ottou z Losu, D. Škrétou, Albínem Šlikem a Jachymem Šlikem (Skála uvádí ještě jako spoluautora K. z Fictumu) druhou apologii, která byla daleko podrobnější než apologie první.³⁾ Byly k ní připojeny v opisech mnohé důležité dokumenty — právní akty, stížnostní spisy atp. — které měly doložit odůvodněnost a oprávněnost českého povstání. Rovněž i druhá česká apologie nebyla jen obhajobou stavovského povstání, ale měla význam informačně agitační a byla určena stejně jako apologie první primárně cizině. Obě apologie⁴⁾ upozorňovaly na porušování zemských zákonů a svobod ze strany místodržících. Z toho důvodu bylo třeba přistoupit k sankcionování Slavaty a Martinice, kteří nerespektovali Rudolfův Majestát a zásadu náboženské svobody.

V obou apologiích⁵⁾ bylo zdůrazněno, že povstání stavů není namířeno proti panovníku. Stačila krátká doba mezi polovinou roku 1618, kdy byla sepsána druhá apologie a červencovým sněmem roku 1619, kdy byla přijata Česká konfederace, aby myšlenka monarchomachismu ponechávaná v obou apologiích stranou, našla své jasné a pregnantní vyjádření v článku č. 30 České konfederace.

Téžiště první apologie leží zejména v podrobném líčení událostí v Hrobě a Broumově a poukazuje se zde v první řadě na porušování Majestátu a Porovnání ze strany katolických místodržících, kteří tu vystupovali jako „rušitelé práva o obecného dobrého pokoje.“⁶⁾

V druhé apologii je v úvodní části kladen důraz na ustanovení zemského zřízení, které vycházelo z principu náboženské snášenlivosti a byla v něm zaručena stejná

²⁾ A. M a r k u s, cit. d., s. 311. Druhá apologie vyšla v roce 1618 u Jonaty Bohutského z Branic.

⁴⁾ Text obou apologií in V. Š u b e r t, *Apologie druhá stavů království Českého*, Praha 1862 (apologie první jako příloha).

⁵⁾ Analýza obou apologií vychází z jejich textů uveřejněných u Šuberta. Srv. J. H r u b e š, *Z dějin protestantského politického myšlení a jeho ohlasu v Čechách*, Strahovská knihovna, Praha 1970—1971, č. 5—6, s. 249. Hrubeš poukazuje na to, že v apologiích se neprosadila myšlenka monarchomachismu — učení o oprávněném odporu stavů proti panovníku.

⁶⁾ K událostem v Hrobě a Broumově viz dále v textu. Srv. Karel starší ze Žerotína, *Z korespondence*, Praha 1982, s. 303n. (č. 143 — k „broumovskému případu“ — dopis K. Žerotína Hartvíkovi ze Stitten, 8. 12. 1618).

práva jak pro katolíky, tak pro protestanty (ZZ A XXXII). Autoři se ve druhé apologii zabývali podrobně vývojem náboženské otázky v českém státě a zaměřili se na významné historické mezníky jako byla Česká konfese, Majestát Rudolfův a Porovnání.

V textu apologie nalézáme i odkaz na Zikmundovo privilegium z roku 1435, které zakotvilo zásadu, že „žádný cizozemec, který by pod obojí způsobou přijímati nechtěl, aby konšelem a přísežným ani úředníkem v těch místech nebýval.“⁷⁾

Stavové znovu proklamovali nutnost respektování práva stavů udělovat inkolát — právo obyvatelské.⁸⁾ Osoby, které by se zdržovaly v zemi bez povolení stavů měly být pod trestem pokuty ze země vyhoštěny. Apologie měla na mysli nikoli dočasné zdržování se cizinců v zemi, ale jejich pobývání spíše dlouhodobějšího charakteru, kdy příslušná osoba vystupovala jako by měla inkolát.

Vedle zdůrazňování zásady náboženské tolerance je v apologii věnována pozornost instituci defenzorů — správců univerzity a dolní konzistoře. Význačná byla světská role defenzorů, neboť byli oprávněni svolávat jakési sněmy protestantů, které zdaleka nejednaly jen o věcech náboženského charakteru a o záležitostech obrany protestantské víry.⁹⁾

Druhá apologie se velmi podrobně zabývá řešením případných neshod mezi katolíky a protestanty.¹⁰⁾ Pokud by se strana pod jednou nějakým způsobem dotkla práv protestantské strany, měli se defenzoři poradit o celé záležitosti s nejvyššími úředníky, zemskými soudci, soudci komorního soudu a „též osobami z obce, vše pod obojí.“ „Osoby z obce“ byly vybírány (není řečeno kým) z jednotlivých krajů „z každého kraje do šesti osob z obce.“ Pak měla být záležitost postoupena panovníku, před kterým měl být konán ve lhůtě šesti týdnů soud. Soudní tribunál měl být složen z dvanácti osob pod jednou a z dvanácti osob pod obojí. Katolíci měli být dosazováni do soudního tribunálu na základě volby katolických stavů. Protestantská část soudců měla být volena defenzory, nejvyššími úředníky, soudci zemského a komorního soudu a zástupci krajů. Opět se zde v této souvislosti hovoří o osobách z obce. Není ovšem zcela jasné, kdo je tím míněn, snad šlo o příslušnost k protestantskému stavu. Ani ze sněmovního usnesení z roku 1610, které se dotýká úpravy neshod mezi katolíky a protestanty, ani ze druhé apologie zřetelně nevyplývá, zda sporná záležitost mezi katolíky a protestanty musela být předložena králi v každém případě, či pouze tehdy, když se defenzoři s nejvyššími úředníky, soudci a zástupci z krajů nedohodli. Zdá se ovšem, že věc měla být předložena králi v každém případě, aby byla při rozhodování zajištěna účast katolíků. Podle sněmovního usnesení z roku 1610 měli totiž v první fázi, jak již bylo řečeno,

⁷⁾ V : Š u b e r t, *Apologie druhá*, s. 72 (cit. s. 74).

⁸⁾ Tamtéž, např. s. 63.

⁹⁾ K defenzorům, tamtéž, např. s. 11 a 13, 32n.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 13n., tamtéž, s. 140n. (artikul ze sněmu léta 1610 o dání moci defensorům nad dolejší konsistoři a akademií pražskou).

věc posoudit defenzoři s nejvyššími úředníky, soudci a zástupci z krajů „vše pod obojí“. Katolíci měli být zastoupeni až v konečné fázi rozhodování sporné záležitosti a to počtem dvanácti účastníků stejně jako protestanté.

Není ovšem jisté, zda z nejasné formulace sněmovního usnesení o první fázi řešení sporné záležitosti nelze vyvodit, že dovětek „vše pod obojí“ se nevztahuje pouze k zástupcům z jednotlivých krajů. Z toho by pak vyplývalo, že poradě o sporné záležitosti v první fázi by byli přítomni vedle protestantů i katolíci, neboť katolíci byli nositeli většiny zemských úřadů a zasedali u zemského a komorního soudu.

V druhé apologii je zdůrazněno, že na rušitele Majestátu a Porovnání se má hledět jako na „nepřátele pokoje a svornosti.“ Proti rušitelům obecného pokoje měla být uplatněna sankce. V souladu se zemským zřízením „proti takovému všichni, pod pokutou cti, hrdla a statku ztracení, sobě pomoci mají.“¹¹⁾

V druhé apologii je značná pozornost věnována také sněmovnictví v Čechách, zejména pak významu krajských sjezdů, jako jedné z kategorií stavovských shromáždění ve státě.¹²⁾ Dále se zde nacházejí i zmínky o konfедераčním hnutí v českém státě, ze kterých vyplývá, že protestanté považovali vytvoření konfederace za pozitivum.¹³⁾

Ohlas druhé apologie ovšem nebyl — stejně jak tomu bylo v případě apologie první — takový, jaký protestanté očekávali. Mnohde nebyla ani druhá apologie čtena (v četných knihovnách v cizině byly nalezeny exempláře druhé apologie ještě nerozřezané). Apologie byla vydána příliš pozdě, kdy v cizině již přestali věřit ve zdar českého stavovského povstání. Na závadu byla též přílišná obšírnost a malá přehlednost spisu, který byl daleko spíše učeným pojednáním než přímo aktuálním politickým spisem.¹⁴⁾

Stavové byli zklamáni vlašným přijetím apologie v cizině a nezájmem ze strany zemí Unie. Zamýšleli napsat ještě třetí apologii, ale k tomu již pro malý zájem ze zahraničí nedošlo.¹⁵⁾

Sněmovnictví v českém státě od března roku 1618 do července roku 1619¹⁾

V souladu s Rudolfovým Majestátem, podle kterého byli defenzoři oprávněni svolávat sjezdy evangelíků, byl zahájen v březnu roku 1618 v Praze sjezd českých

¹¹⁾ V. Š u b e r t, s. 16 a s. 46 (ZZ z roku 1564 D 48).

¹²⁾ Tamtéž, s. 45 — o sněmu budějovickém.

¹³⁾ Tamtéž, s. 45.

¹⁴⁾ A. M a r k u s, *Stavovské apologie*, s. 430—431.

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 432.

¹⁾ K této kapitole viz zejména V. V a n ě ě c k, *Les assemblées d'états en Bohême à l'époque de la révolte d'états en 1618—1620, Recueils de la Société Jean Bodin*, sv. XXV, Bruxelles 1965, s. 239—254.

evangelických stavů. Z každého kraje bylo vysláno po šesti zástupcích, po dvou z každého stavu, přičemž způsob výběru zástupců na sjezd není jasný. Sjezd byl zahájen 6. března a konal se v Karlově univerzitní koleji. Jednání se účastnila většina defenzorů a protestantských úředníků. Před zahájením pléna se radil jeden z iniciátorů stavovského odboje Matyáš Thurn s českými defenzory o programu sjezdu. Těžiště jednání spočívalo v náboženských otázkách, které však měly politický podtext.²⁾ Sjezd se zejména zabýval událostmi v Hrobě a Broumově. V Hrobě došlo na příkaz pražského arcibiskupa Jana Loselia ke stržení protestantského kostela a v Broumově byl z podnětu broumovského opata uzavřen protestantský kostel. Katolíci zastávali názor v rozporu s Majestátem a Porovnáním, že církevní statky nemají povahu komorních (královských) statků, že spadají do pravomoci církevní vrchnosti a evangeličti poddaní nejsou oprávněni bez povolení církevní vrchnosti stavět na těchto statcích kostely.³⁾

V průběhu jednání na sjezdu v březnu roku 1618 došlo mezi protestantskými stavy a defenzory ke sporu, neboť každá ze stran usilovala o to, aby se druhá strana vyjádřila k hrobským a broumovským událostem jako první. Na obou stranách docházelo k taktizování, aby jednoznačně projevovaný postoj jim nebyl v budoucnu na škodu. Situace byla ztížena i tím, že zástupci pražských měst se z opatrnosti sjezdu neúčastnili. Ostatní přítomní na to poukazovali a zdráhali se bez Prahy vyslovit k hrobskému a broumovskému případu svůj názor.⁴⁾

Z iniciativy českých defenzorů byla nakonec sestavena suplika adresovaná místodržícím. Jejím jádrem byl požadavek protestantských stavů, aby došlo k propuštění broumovských protestantů z vazby. Broumovští protestantští představitelé byli vzati do vazby, poněvadž odmítli vydat broumovskému opatu klíče od broumovského protestantského kostela. Místodržící odpověděli na supliku vyhýbavě s tím, že broumovští protestanté jsou vězni panovníka. Stavové se obrátili s podobnou žádostí přímo na Matyáše a požadovali také na protestantských stavech inkorporovaných zemí, aby je v tomto požadavku podpořili, což však vyznělo naprázdno.⁵⁾

Čeští defenzoři svolali další sjezd protestantských stavů na květen roku 1618, neboť počítali s tím, že v té době jim bude již známa panovníkova odpověď. Matyáš vyjádřil v dopise zaslaném defenzorům názor, že hrobským a broumovským se stalo po právu a důrazně zakázal konání květnového protestantského sjezdu.⁶⁾

²⁾ A. G i n d e l y, *Dějiny českého povstání, léta 1618*, I, Praha 1870, s. 207n.

³⁾ Srv. V. Š u b e r t, *Apologie*, cit. d. (v první a ve druhé apologii se podrobně hovoří o událostech v Hrobě a Broumově), viz též J. G l ü c k l i c h, *O defensorech a českém povstání 1618—1620*, Český časopis historický XXXII, 1921, s. 65n. (Oproti Majestátu a Porovnání je ve slezském Majestátu zcela jasně verbis espris zakotveno právo evangelických poddaných stavět na církevních statcích kostely).

⁴⁾ A. G i n d e l y, I, s. 209—210.

⁵⁾ Tamtéž, s. 210—211.

⁶⁾ Tamtéž, s. 211n.

Přes zákaz Matyáše se květnové shromáždění českých protestantských stavů však přece jen konalo. Bylo zahájeno 21. května a účastníci se sešli opět v univerzitní Karlově koleji.⁷⁾ Vládní kruhy vyvinuly veškeré úsilí k zamezení účasti alespoň některých měst na květnovém sjezdu. Dosáhly skutečně toho, že zástupci pražských měst a některých dalších královských měst jako například Kolína, Domažlic a Ústí nad Labem se květnového sjezdu nezúčastnili. K dosažení svého cíle se vláda opřela o katolíky městských rad a o politicky umírněné konšely ochotné vyjednávat s vládními úřady.⁸⁾

Na sjezdu došlo znovu k vyličení událostí v Broumově a v Hrobě a bylo poukázáno na neochotu vládních míst řešit případ v souladu s právem.⁹⁾ Na tomto sjezdu se začala postupně formovat myšlenka vystoupit důrazně proti místodržícím. Rozhodnutí o násilném způsobu vystoupení proti místodržícím formou defenestrace padlo 22. května večer na poradě předáků protestantské strany v domě Albrechta ze Smiřic. Přímými původci tohoto rozhodnutí byli nejspíše Matyáš Thurn, Václav z Roupova a Colona z Felsu.¹⁰⁾

Spiklenci se opírali o písemnou dohodu mezi stavy pod obojí a katolíky z roku 1609, kdy byla na konci připojena vyhrůžka „kdokoli by budoucně při tom společném porovnání státi nemínil anebo je rušiti chtěl, aby jej z okna vyhodili.“¹¹⁾ Účastníci odboje považovali defenestraci za starobylý český obyčej, jak uvádějí již v první apologii.¹²⁾

Po defenestraci místodržících Slavaty a Martinice¹³⁾ zvolili protestantští stavové následující den 24. května 1618 vládu 30 direktorů, po 10 z každého stavu. Po volbě direktorů pokračovalo jednání, z jehož průběhu můžeme dovodit, že stavové nechtěli proti panovníku vystupovat. Velmi podrobně se ovšem zabývali otázkami obrany a zemské hotovosti, aby země byla vojensky připravena proti každému, kdo by závažným způsobem ohrožoval princip náboženské svobody. Byla přijata konkrétní usnesení týkající se daní (všechny daně ze země měly být odváděny stavům) a hotovosti. V případě vojenského napadení měla každá vrchnost postavit každého desátého poddaného a královská města osmého poddaného, přičemž způsob výběru není jasný. Páni

⁷⁾ Srv. V. V a n ě ě k, Sněmy za českého stavovského povstání, cit. d., s. 118—119. (Shromáždění protestantských stavů se konalo proti zákazu českého krále.) viz též A. G i n d e l y, I, s. 222n.

⁸⁾ A. G i n d e l y, I, s. 215n.

⁹⁾ Otázka Broumova a Hrobu byla vyřešena až na generálním sněmu v Praze v roce 1619. V srpnu přijali stavové usnesení (Artykulové obzvláštní etc. Tisk UK 54 C 152), kde je stanoveno, že broumovští mají být „při svém kostele pokojně zachováni“ — III, hrobští měli užívat jiný kostel do té doby než jim bude postaven nový místo zbořeného kostela, II.

¹⁰⁾ *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 96.

¹¹⁾ Srv. J. P e t r á ň, *Staroměstská exekuce*, Praha 1971, s. 93.

¹²⁾ Viz V. Š u b e r t, cit. d., s. 14 (příloha).

¹³⁾ K defenestraci viz např. F. M a c h á ě k, Defenestrace pražská z r. 1618, *Český časopis historický* 14, 1908, s. 197—211, 297—311, 436—451.

a rytíři měli v závislosti na velikosti svého majetku vyslat určitý počet jezdců.¹⁴⁾

Odvody z majetku plynuly do rukou protestantských stavů, které je spravovaly a měly s nimi nakládat ve prospěch země. Královské důchody neměly ovšem být dotčeny, což mělo dokumentovat, že protestantští stavové chtějí zachovat vůči panovníku loajalitu, což našlo svůj odraz také v obou stavovských apologiích.

Na 25. června 1618 svolali direktori do Prahy zemský sněm, který byl poměrně hojně zastoupen i účastníky z měst. Dostavili se i někteří katolíci, kteří byli náchylní k dohodě s protestanty. Sněm byl zahájen prezidentem direktoria Václavem Vilémem z Roupova. Opět bylo potvrzeno za účasti katolíků usnesení květnového sjezdu, že daně se budou soustřeďovat v rukou stavů, prakticky se rozumělo direktorů, kteří je budou spravovat. Dále došlo ke konkretizaci usnesení květnového sjezdu o složení a svolávání zemské hotovosti. Stavové zde velmi ostře kritizovali jednání Slavaty a Martinice a květnovou defenestraci považovali za nutnou a oprávněnou.¹⁵⁾

Dne 26. června se sešel na Moravě v Olomouci moravský zemský sněm. Byl to první sněm na Moravě po pražské defenestraci a měl jednat o případném připojení Moravy k českému povstání. Z Čech se sněmu účastnila deputace v čele s Jindřichem Slavatou. Jednání o pomoci Moravy Čechům však ztroskotala. Umírněný Karel Žerotín použil veškerého vlivu, aby odvrátil moravské stavy od připojení se k českému povstání a tím i od konfliktu s vládou. Sněm dokonce vyslal delegaci vedenou Karlem Žerotínem do Vídně, která měla usilovat o smírné zprostředkování mezi odbojnými českými stavy a panovníkem. Moravané tím chtěli zabránit případnému válečnému konfliktu v českém státě a vyvarovat se tak průchodu císařských vojsk přes Moravu do Čech.¹⁶⁾

Další moravský sněm se konal za účasti Ferdinanda II. v srpnu roku 1618 v Brně. Již přítomnost Ferdinanda jako Matyášova zástupce svědčila o tom, že jednání sněmu bude probíhat v loajálním duchu k Vídni. Morava nepodpořila český stavovský odboj. Stejnou politickou linii jako moravský červnový a srpnový sněm v roce 1618 zaujal i moravský zemský sněm konaný v prosinci téhož roku. Obrát na Moravě přinesly až květnový a srpnový sněm roku 1619. Na květnovém sněmu došlo k sesazení Ladislava z Lobkovic z úřadu zemského hejtmána, zemským hejtmánem se stal Ladislav Velen ze Žerotína a sněm zvolil vládu 30 direktorů. Na srpnovém sněmu se pak moravští stavové zcela postavili za české povstání a Českou konfederaci.¹⁷⁾

Naproti tomu Slezsko vyjádřilo Čechům vřelé sympatie a podporu již na samém počátku českého stavovského povstání. Sjezd slezských knížat, který se konal

¹⁴⁾ *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 96–97, A. Gindely, I, s. 250n.

¹⁵⁾ A. Gindely, I, s. 274n.

¹⁶⁾ A. Gindely, I, s. 309n., srv. F. Kameníček, *Zemské sněmy*, cit. d., II, s. 490n.

¹⁷⁾ A. Gindely, I, s. 362, 366, II, s. 37n., zvl. s. 39, Kameníček, II, s. 491, viz. V. Vaněček, *Sněmy za českého povstání*, cit. d., s. 140.

v červenci roku 1618, se postavil na stranu českého stavovského odboje. Přislíb konkrétní vojenské pomoci však Šlezané vázali na splnění některých svých požadavků státoprávního charakteru.¹⁸⁾ Stejně jako slezští i lužičtí stavové sympatizovali s českým povstáním. Rovněž oni však vázali svoji pomoc Čechům na splnění některých svých požadavků.¹⁹⁾

Koncem srpna roku 1618 se konal další český zemský sněm. Katoličtí šlechtici se z počátku sněmu naúčastnili. Teprve v průběhu jednání se někteří z nich, jako například Adam z Valdštejna, dostavili na výslovné pozvání deputace protestantských stavů na zemský sněm, kde bylo opět jednáno o otázkách finančního a vojenského rázu.²⁰⁾

Podobně i dalšího zemského sněmu v březnu roku 1619 se účastnila vedle protestantských stavů i menšina katolíků. Mimo jiné se zde jednalo také o konfiskaci majetku některých protivníků stavovského odboje.²¹⁾ Březnový sněm dále zvolil devatenáctičlennou deputaci, která se měla účastnit zasedání v Chebu, kde měli jednat kurfiřti za přítomnosti císaře Matyáše o některých říšských záležitostech.²²⁾ Deputace zde měla předložit Matyáši usnesení z březnového zemského sněmu. Šlo o požadavky, které měl panovník potvrdit, protože jejich realizace závisela v souladu se zemským právem na jeho vyjádření. Stavové zejména požadovali, aby panovník vypověděl ze země jezuity, a aby povolil uzavření česko-rakouské konfederace, což prosazovali protestantští stavové naposled v roce 1615 na generálním sněmu. Další požadavek z březnového zemského roku 1618 směřoval k potvrzení konfiskací jmění některých katolíků, významných odpůrců povstání, kteří odešli ze země. Stavové dále požadovali vyslovení zákazu obsazování zemských úřadů osobami, které podle mínění stavů nebyly způsobilé ať již z jakéhokoli důvodu tyto úřady zastávat. Snaha o posílení zejména protestantského stavovství ve státě je zde zřejmá. Rovněž městský stav připravil pro chebské jednání soupis svých požadavků, které se týkaly prohloubení autonomie měst.²³⁾ V průběhu konání březnového zemského sněmu Matyáš zemřel a proponované jednání v Chebu se již neuskutečnilo.

¹⁸⁾ V. V a n ě ě k, Sněmy za českého povstání, cit. d., s. 119. A. G i n d e l y, I, s. 338n., 3n., srv. reces vydaný českými direktory zástupcům stavů slezských již dne 22. dubna 1619 (Skála, Tieftrunk, III, s. 108n.).

¹⁹⁾ *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 99, A. G i n d e l y, I, s. 314. K recesu vydanému českými direktory stavům hornolužickým 18. července 1619, srv. P. S k á l a (K. Tieftrunk), III, s. 216 zde se hovoří i o recesu, který byl vydán dolnolužickým stavům 28. května 1619).

²⁰⁾ A. G i n d e l y, I, s. 318n.

²¹⁾ Tamtéž, s. 396n.

²²⁾ *Přehled dějin Československa* 1/2, s. 101. Vídeňská vláda navrhla, aby spor českých stavů s vládou posoudila konference čtyř říšských kurfiřtů svolaná do Chebu na duben 1619 (tzv. interpozice). Vídeňská vláda pouze předstírala ochotu ke smírnému jednání s českými stavy.

²³⁾ J. D v o r s k ý, Praha v českém stavovském povstání (1618—1620), *Pražský sborník historický*, 1977, X, s. 80n.

Březnový seznam požadavků stavů doplnil v krátké době po březnovém sněmu Kristián z Anhaltu, jeden z čelných představitelů protestantského odboje.²⁴⁾ Tento seznam, který vycházel z reálných potřeb protestantských stavů, se stal podkladem pro jednání červencového generálního sněmu v roce 1619. Podle návrhu Anhaltu měli stavové dále požadovat, aby panovník nenajímal bez jejich souhlasu vojsko a nestavěl pevnosti, a aby za života krále nebylo jednáno o jeho nástupci. Dále Anhalt požadoval, aby byl zeslaben vliv krále při jmenování zemských úředníků. Úřady měly být obsazovány na základě doporučení královské rady složené z nejvyšších zemských úředníků a zemských soudců.

Utrechtská unie jako inspirační zdroj České konfederace

Konfедераční hnutí v českém státě bylo ovlivněno konfедераčním vývojem v Nizozemí,¹⁾ zejména Utrechtskou unií — konfederací, která byla logickým dovršením předcházejícího vývoje v severním Nizozemí (Delftská unie a Dordrechtická unie). V Nizozemí postupně docházelo k vytváření a posilování státního zřízení severních sjednocených provincií, přičemž vazba zemí na ústřední orgány byla velmi volná.

Utrechtská unie vznikla 23. ledna 1579 z podnětu Viléma Oranžského. Její vznik byl podmíněn vytvořením se tak zvané Arraské unie, která spojovala jižní nizozemské provincie. Ve smlouvě o vzniku Utrechtské unie²⁾ severní provincie prohlásily, že cílem jejich spojení je boj s nepřítelem — Španělskem — až do konečného vítězství. V úvodních pasážích je zdůrazněno, že severní provincie chtějí tímto svým činem upevnit vlastně gentský spolek, který se vytvořil již v roce 1576 na základě gentské úmluvy. Spojení severních provincií neznamenaloby tedy podle jejich tvrzení separatistické tendence a snahy o roztříštění protišpanělského boje.

V utrechtské úmluvě bylo stanoveno, že provincie budou o všech věcech týkajících se spolku rozhodovat společně. Neměly právo, poté co vstoupily do spolku se z něho oddělit, či postoupit do cizího držení část svého území. V úmluvě se zavázaly rovněž ke vzájemné vojenské pomoci.

Spojení provincií nemělo být na škodu privilegiím, zákonům, starým zvyklostem atd. jednotlivých provincií. Pokud by některé z provincií či měst náležejících

²⁴⁾ A. Gindely, II, s. 21.

¹⁾ J. Polišenský, Politika nizozemské buržoazie a české povstání 1618—1620, *Sborník historický* 1954, II, s. 121.

²⁾ Dokument o vzniku Utrechtské unie, srv. Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva, Praha 1956 (redig. J. Tureček), s. 327—328.

ke spolku nesouhlasily v některých otázkách týkajících se svobod, zákonů a privilegií jednotlivých provincií a měst, měla být tato otázka řešena na úrovni celé unie smírčím soudem nebo přátelskou dohodou.

Proti násilí vůči unii se měly provincie bránit všemi prostředky. Do ustanovení o vzájemné pomoci prolínají i myšlenky ochrany náboženské svobody a idea monarchomachismu. Nejvyšší zákonodárnou moc měly generální stavy unie, které byly oprávněny projednávat otázky zahájení války a uzavření míru a otázky daňové a poplatkové. K přijetí závazného rozhodnutí bylo třeba všech hlasů členů unie. Ostatní otázky, které se rovněž týkaly nizozemské konfederace jako celku, byly rozhodovány většinou hlasů. Záležitosti, které vyžadovaly jednomyslné rozhodnutí, pokud jednomyslného stanoviska nebylo dosaženo, měly být předloženy místodržitelům jednotlivých provincií k posouzení a rozhodnutí. Nebylo zde však stanoveno, jestli k rozhodnutí sporné věci stačila většina hlasů místodržitelů.

Do dohody o vzniku Utrechtské unie, která je v textu dohody nazývána konfederací, pronikly i ekonomické zájmy iniciátorů utrechtského spolku. Bylo prohlášeno, že provincie budou v budoucnu povinny se dohodnout v otázkách oběhu peněz a ražby mincí. Jedna provincie nemohla měnit hodnotu mince bez souhlasu druhých provincií. Toto ustanovení není zcela jasné, dá se však z něho usoudit, že autoři dohody počítali zřejmě s jednotnou mincí unie.

Úředníci severních provincií byli povinni skládat přísahu na unii, povinnost přisahat králi zde není stanovena. Filip II. byl uznáván za krále pouze formálně, skutečným představitelem unie byly generální stavy. Došlo k vytvoření republiky s atributy monarchie. Z úmluvy o vzniku Utrechtské unie dále vyplývá, že zúčastněné provincie nebyly oprávněny, aniž by se mezi sebou dohodly, uzavřít se španělským Filipem II. mír.

Dokument o Utrechtské unii byl nesporně významným ústavněprávním aktem, smlouvou, na jejímž základě vznikla konfederace severních nizozemských provincií. Na realizaci vzniku Utrechtské unie a vypracování dokumentu o jejím vytvoření se podílel významnou měrou nizozemský právník Johann van Oldenbarnveldt, konšel Rotterdamu.³⁾ Svazek unie sedmi severních nizozemských provincií si dal do znaku sedm svázaných šípů s heslem známým již u antického spisovatele Sallustia „svorností roste malé, velké se nesvorností rozpadá.“

Po juristické stránce trpí dohoda o vzniku Utrechtské unie celou řadou nejasností, na mnohých místech je kusá a mezerovitá. Je zde zřejmý přece jen určitý časový tlak, ve kterém byl dokument sepsán, dále zde hrála svoji roli jistě i určitá názorová nejednotnost mezi severními provinciemi. V textu není upravena otázka složení a struktury generálních stavů, pravomoc stavů je zde pouze naznačena a hovoří se tu jen velmi málo o smírčím soudu. V dohodě se objevuje i pojem obecná rada spojenců, přičemž není stanoven způsob jejího sestavení ani obsah

³⁾ B. Š i n d e l á ř, *Vilém Oraněský*, Praha 1968, s. 135.

její působnosti. Idea monarchomachů o oprávněném odporu poddaných proti panovníku-tyranu se zde prosazuje spíše nepřímo a sice v pasáži, kde se hovoří o vzájemné povinnosti provincií pomáhat si navzájem „životem, majetkem a krví proti všemu násilí, které jim kdokoli může učinit i jménem jeho veličenstva krále . . .“.

Dokument o Utrechtské unii má daleko spíše povahu politickou než povahu právní, i když jej lze považovat za ústavní zákon nejvyšší právní síly. Je to zároveň smlouva o vzájemné pomoci za účelem obrany, přičemž vojenské závazky jednotlivých provincií nejsou dostatečně konkretizovány. Autoři patrně počítali s tím, že sjednocené, resp. konfederované země vydají zpřesňující a doplňující normy.

Nizozemská konfederace představuje důležitou etapu na vývojové cestě severního Nizozemí ke vzniku buržoazní republiky. V praxi nebyly severní provincie tak jednotné, jak by snad mohl napovídat dokument o vzniku Utrechtské unie. Tuto nejednotnost kritizoval Vilém Oranžský dopisem z 26. listopadu 1579 adresovaným generálním stavům.⁴⁾ Poukazuje zde na to, že jednotlivé provincie hledí daleko spíše na své zájmy než na zájmy celé unie. Upozorňuje též na nutnost řešit urychleně v souladu s dohodou o Utrechtské unii otázku jednotné mince. Vilém Oranžský požadoval rovněž zřízení zvláštní ústřední rady, zřejmě to byla ona obecná rada spojenců, o které se hovoří v dohodě o Utrechtské unii. Zvláštní ústřední rada měla mít výkonnou moc, měla být kompetentní ve finančních otázkách unie a měl jí příslušet dohled nad vojskem severních provincií. Podobně i v pamětním spise z 9. ledna 1580⁵⁾ požadoval Vilém Oranžský znovu ustanovení řídicího orgánu společného pro sjednocené severní provincie, který by měl na starosti vojenské otázky a dozor nad financemi v rámci unie.

V červnu roku 1580 vynesl Filip II. nad Vilémem Oranžským jako jedním z hlavních představitelů stavů severních nizozemských provincií kladbu. Vilém Oranžský reagoval na tento Filipův čin tak zvanou apologií,⁶⁾ kterou sepsal ve spolupráci s kalvínským kazatelem Pierrem de Villiers. Apologii adresoval generálním stavům unie. Spis byl namířen proti tyranii španělského Filipa II. Daleko jasněji než v dohodě o Utrechtské unii vystupuje zde do popředí idea o oprávněném odporu stavů vůči panovníku. Zřetelně je v Apologii formulována také zásada suverenity provincií a moci generálních stavů.

Na rozdíl od Viléma Oranžského generální stavy dlouho váhaly otevřeně vystoupit proti Filipu II. Tuto svoji váhavost však zcela překonaly 26. července 1581 v Haagu.⁷⁾ Generální stavy zde vyhlásily nezávislost severních provincií. Španělského krále Filipa II. prohlásily za sesazeného z důvodu, že nevládl v Ni-

⁴⁾ Překlad části dopisu Viléma Oranžského, srv. B. Š i n d e l á ř, *Vilém Oranžský*, s. 190–195, viz tamtéž, s. 138.

⁵⁾ Viz B. Š i n d e l á ř, *Vilém Oranžský*, s. 142.

⁶⁾ Tamtéž, s. 141n.

⁷⁾ J. P o l i š e n s k ý, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 101 (tamtéž, pozn. č. 34).

zozemí podle práva a spravedlnosti a nedbal zájmů poddaných. Pod vlivem kalvínského učení zde bylo ve zcela nepokryté formě proklamováno právo poddaných (stavů) na odpor. Jednání v Haagu dovršilo cíle Utrechtské unie, které v dokumentu o jejím vzniku byly ještě formulovány mlhavě a nepřímým způsobem.

Prohlášení o nezávislosti Spojených provincií nizozemských v Haagu znal český historik Pavel Skála ze Zhoře, jak vyplývá z jeho Historie.⁸⁾ S velkou pravděpodobností nebylo neznámé ani českým evangelickým stavům a jistě se hrálo svoji úlohu při formování českého stavovského odboje a při přípravě textu České konfederace.

Konfедераční plány v českém státě na počátku 17. století

Konfедераční plány vznikaly v českých zemích již na počátku 17. století. Roku 1607 se sešli u Karla Žerotína v Rosicích na Moravě zastánci konfедераčního hnutí uherský Štěpán Illyesházy, bratři Stahremberkové z Dolních Rakous, J. E. Tschernembl z Horních Rakous a čeští páni Václav Budovec z Budova a Petr Vok z Rožmberka.¹⁾ Umluvili zde společný postup, jehož cílem by bylo zabezpečení náboženské svobody a klidného politického vývoje v rámci stavovské monarchie. V roce 1608 se pak konala třeboňská schůzka,²⁾ kdy se u Petra Voka z Rožmberka sešli J. E. Tschernembl a nizozemský diplomat Kristián z Anhaltu. V Třeboni se projeví v konkrétnější podobě plány na vytvoření konfederace inspirované konfедераčním hnutím v Nizozemí. Schůzka v Třeboni představovala jednu z linií vývoje konfедераčního hnutí v našich zemích. Tato linie se prosadila roku 1609,³⁾ kdy jednali zástupci Slezska s nejvyššími českými zemskými úředníky a českými stavy na zasedání červnového českého zemského sněmu. Dne 17. června 1609 vystoupil na sněmu se slezskými návrhy doktor Geissler. Předmětem jednání českých stavů se Slezany bylo uzavření česko-slezské unie za účelem ochrany evangelické víry a dále možnost vydání slezského Majestátu. Čeští stavové se k oběma záležitostem navrhovaným Slezany stavěli ústy J. O. Šlika pozitivně. Dne 13. července 1609 došlo k uzavření česko-slezské konfederace. V návaznosti na tuto konfederaci byl pak Rudolfem potvrzen v srpnu téhož roku Ma-

⁸⁾ P. S k á l a , *Historie církevní VI*, s. 190—191. (Jde o rukopis Skálovy Historie církevní ze zámecké knihovny v Mnichově Hradišti — sign. 47—11—7, 16003 — převzato z J. P o l i š e n s k é h o , *Nizozemská politika*, cit. d., s. 101.).

¹⁾ H. S t u r m b e r g e r , *Georg Erasmus Tschernembl, Zur Geschichte der Gegenreformation*, Linz 1953, s. 151.

²⁾ J. P o l i š e n s k ý , *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960, s. 72 a 76.

³⁾ Fr. K a v k a , *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 77. Viz též J. L u k á š e k , *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*, Praha 1913, s. 69.

jestát pro Slezany spočívající na augspurské konfesi (Majestát Rudolfův pro Čechy byl vydán v červenci roku 1609). Podle česko-slezské konfederace měli stavové chránit zásadu náboženské svobody a vzájemné česko-slezské závazky v rámci této konfederace byly poměrně konkrétně formulovány. Pokud se týká vojenské pomoci, měla na první výzvu napadené země účastné v konfederaci poslat druhá země do jednoho měsíce vojenskou pomoc skládající se z 1000 jezdců a z 3000 pěšáků. Na druhou výzvu měla opět do měsíce poslat stejný počet jezdců a pěšáků. V případě nezbytnosti měla poskytnout napadené zemi veškerou svoji vojenskou hotovost.

Druhá konfедераční linie se formovala z podnětu přívrženců arciknížete Matyáše. Na bratislavském (prešpurském) sněmu byl dne 10. ledna 1608 uzavřen stavovský rakousko-uherský spolek.⁴⁾ Jeho cílem byla ochrana dvou mírových smluv z roku 1606 (vídeňská smlouva — mír mezi Matyášem a Bočkajem a žitvatorocký mír mezi Matyášem a Tureckem). Ve skutečnosti byl tento spolek namířen proti Rudolfově vládě.

Na duben roku 1608 svolali moravští stavové do Ivančic zemský sjezd. Rudolf konání ivančického sjezdu sice zakázal, nevylučoval ale, že jeho zákazu nebude uposlechnuto a proto ještě 26. března nařídil moravskému podkomořímu Janu Mošovskému z Moravičan, v případě, že by se jednání přece jen realizovalo, aby nepřipustil účast prelátů a měst na ivančickém sjezdu. Sjezd se však přes zákaz Rudolfův konal za účasti většiny moravské šlechty a některých prelátů (města na sjezd své zástupce nevyslala) a deputace z Uher a Rakouska. Z Uher byli jednání přítomni Pavel Lépes, Petr Révay a hrabě Štefan Palffy, za Rakousko J. E. Tschernembl a Pavel Jakob ze Stahremberka. Za přispění Karla staršího ze Žerotína byl na ivančickém sjezdu rakousko-uherský svazek rozšířen ještě o Moravu.⁵⁾ Matyáš byl v té době ve Vídni a sjezdu se proto neúčastnil.⁶⁾

Průběh jednání sjezdu byl zabezpečen vojensky. Moravští stavové měli k dispozici 2500 jezdců, 1000 drábů a hajduků. Správu země svěřili jakési radě složené z nejvyšších zemských úředníků a zemských soudců a ze zástupců ze stavu panského a rytířského. Do čela výboru (rady) byl zvolen Karel z Lichtenštejna. Tento výbor měl nahradit Ladislava Berku místodržícího hejtmanského úřadu, kterému stavové pochopitelně nedůvěřovali.

Spojenci se na ivančickém sjezdu zavázali chránit vídeňský a žitvatorocký mír z roku 1606. Moravští stavové dále svolili, že uherské vojsko může přejít pod vedením arciknížete Matyáše přes Moravu (možnost svobodného průchodu) do

⁴⁾ Fr. K a v k a, *Bílá hora*, cit. d., s. 76.

⁵⁾ Fr. K a m e n í č e k, *Zemské sněmy*, II, s. 447n. (Zde o přípravách a průběhu dubnového ivančického sjezdu viz dále v textu), latinský text ivančické konfederace na s. 455—456.

⁶⁾ Matyáš byl ještě 14. dubna, kdy byl zahájen sjezd v Ivančicích, ve Vídni, do Znojma přijel 23. dubna 1608.

Čech. Uherští zástupci v ivančickém ujednání slíbili, že uherské vojsko nenapadne nikoho, kdo jim nebude klást odpor.⁷⁾

Dne 19. dubna 1608 zaslali moravští stavové z Ivančic dopis slezským stavům, ve kterém žádali, aby jim Slezané přispěli v případě potřeby vojenskou pomocí „proti rušitelům pokoje.“⁸⁾ Dopis byl pokusem o získání Slezska za člena ivančické konfederace. Dne 21. dubna pak poslali Moravané (páni a rytíři) z Ivančic Petru Vokovi z Rožmberka list, ve kterém ho žádali, aby podnítil české stavy k přistoupení ke konfederaci.⁹⁾ List podobného obsahu zaslali o dva dny později Petru Vokovi „nejvyšší úředníci N. N. a soudcové zemští markrabství moravského a osoby k nim z stavu panského a rytířského volené a přidane“ ze Znojma,¹⁰⁾ kam odjeli za Matyášem, aby ho informovali o průběhu sjezdu v Ivančicích. Moravští stavové tak usilovali o rozšíření ivančické konfederace o Čechy a o získání pro konfederaci širší teritoriální a personální základny. Vok se však netajil svým názorem, že v současnosti nepovažuje za příhodné uzavírat spolky, které by mohly směřovat proti Rudolfově vládě.

Arcikníže Matyáš slíbil ihned po skončení ivančického sjezdu dne 23. dubna dopisem moravským stavům, kteří přistoupili v Ivančicích k prešpurskému (bratislavskému) spolku, svoji ochranu. Zdůraznil, že si neosobuje nad nimi panství a pouze po dohodě s nimi by převzal nad Moravou vládu (jasně se tu zrcadlí smluvní teorie).¹¹⁾

Ivančické ujednání bylo potvrzeno ještě v červnu roku 1608 ve Štěrboholech u Prahy. Zástupci moravských, uherských a rakouských stavů se zde dohodli, že ivančická konfederace bude sloužit nejen k ochraně vídeňského a žitvatorockého míru, nýbrž i k ochraně stavovských svobod.¹²⁾

Kristián z Anhaltu a Karel starší ze Žerotína usilovali o spojení obou linií konfедераčního hnutí za účelem ochrany evangelické víry na legálním podkladě.¹³⁾ To znamená, že alespoň oficiálně nechtěli vystupovat proti Rudolfovi.¹⁴⁾ Kristián z Anhaltu však přesto dokonce uvažoval o širším teritoriálním svazku se severním Nizozemím, Švýcarskem, Benátkami a hanzovními městy. Karel Žerotín navrhoval vytvoření i jakéhosi výkonného výboru, přičemž ovšem povaha tohoto výboru,

⁷⁾ Bylo také dojednáno, že se k vojsku připojí jako posila 100 jezdců Rudolfa z Tiefenbachu a pana z Golezen a pluk knechtů Maxmiliána z Lichtenštejna.

⁸⁾ Fr. K a m e n í č e k, II, s. 457.

⁹⁾ Tamtéž, s. 458, na s. 458—459, výňatek dopisu P. Vokovi.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 459—460, zde i text dopisu P. Vokovi.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 457.

¹²⁾ H. S t u r m b e r g e r, *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 167—168. Viz též *Přehled dějin Československa* I/2, s. 89 a 91.

¹³⁾ Fr. K a v k a, *Bílá hora*, s. 77.

¹⁴⁾ Je ovšem třeba zdůraznit, že 26. května 1608 vyzval na českém sněmu Karel Žerotín české stavy, aby se přidaly na Matyášovu stranu. Čeští stavové tenkrát odmítli, neboť Rudolf II. jim slíbil splnění jejich požadavků.

zejména pokud se týká kompetence, nebyla jasná.¹⁵⁾ Anhaltovy i Žerotínovy snahy však vyzněly naprázdno. Přívrženci Rudolfa (iniciátoři česko-slezské konfederace jimi konec konců byli) a přívrženci Matyáše se mohli jen těžko dohodnout. Češi nadto neměli tehdy zájem na bližším spojení s Uhry, neboť se obávali, že by se museli zavázat vojenskou a finanční pomocí proti Turkům.

Na počátku 17. století se v konfедераčních plánech začalo již ojediněle uvažovat o možné proměně habsburské monarchie ve federaci stavovských šlechtických republik, přičemž vzor Nizozemí a Švýcarska zde byl zřejmý.¹⁶⁾ Nelze podceňovat ani vliv Polska, monarchie se silně vyvinutými republikánskými prvky.¹⁷⁾

V květnu roku 1611¹⁸⁾ se generální sněm v Praze zabýval i česko-slezskou konfederací. Při této příležitosti stavové požadovali na Matyáši, aby schválil a potvrdil česko-uhersko-rakouskou konfederaci, která by znamenala spojení obou linií konfедераčního hnutí, jak o to usilovali již Anhalt a Karel ze Žerotína. Matyáš schválil konfederaci pouze ústně a doporučil o konfederaci jednat až na příštím generálním sněmu. Postihl dobře vzrůstající radikalismus stavů skrývajících se v konfедераčních plánech, který mohl vyústit až v boj proti Habsburkům.

Dne 26. května roku 1611 došlo k uzavření smlouvy mezi českými a moravskými stavy.¹⁹⁾ Smlouva, která předjímá některá ustanovení České konfederace a zvláštních moravských článků se dotýká zejména postavení a kompetence české kanceláře ve vztahu k Moravě. Moravané se pokusili upravit smluvně pravomoc české kanceláře na území moravského markrabství. Předvolání z české kanceláře před české úřady adresovaná moravským obyvatelům, měla být posílána na Moravu pouze tehdy, když by předvolávaný Moravan „statek v království Českém měl a něco se toho statku dotejkati chtělo . . .“ Česká kancelář neměla porušovat moravské zemské právo. Několik ustanovení pamatuje na civilně právní otázky — vydávání mocných listů, kupování nemovitostí atp. Znovu se sem nepřímě promítá zásada, že cizozemci se nesmějí v Českém království zakupovat (art. č. 25). Do zemských úřadů měli být podle art. č. 27 dosazováni pouze obyvatelé Českého království. Z celého kontextu smlouvy vyplývá snaha Moravy o maximální autonomii — nic nemělo být podnikáno na újmu práv a privilegií

¹⁵⁾ Fr. K a v k a, *Bílá hora*, s. 77.

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 77. Na existenci těchto myšlenek poukazuje i tzv. Pflugův pamětní spis, ve kterém jsou obsaženy stížnosti Rudolfa na stavovskou opozici adresované saskému kurfiřtu.

¹⁷⁾ Připomeňme v této souvislosti události v Polsku v sedmdesátých letech 16. století. V době bezkráloví v roce 1573 došlo k přijetí Varšavské konfederace, kterou potvrdil i nový král Jindřich z Valois. Ve své přísaze (Artykule Henrykowske) vychází zcela vstříc požadavkům polských stavů. Zaručil svobodu náboženského vyznání, zavázal se neprosazovat zásadu dědičnosti v polském trůnním právu, svoji zahraniční politiku podřídil kontrole senátu. Pokud by vůči šlechtě porušil svou přísahu, byla šlechta oprávněna mu vypovědět poslušnost.

¹⁸⁾ Srv. Generální sněm (květen) na hradě Pražském, Sněmy české II, 1611, např. s. XLI, dále s. XXXIII—XXXV a XLIV. Na sněmu projeví i Hornolužičané snahu o připojení k česko-slezské konfederaci, s. LIV—LV.

¹⁹⁾ Fr. K a m e n í č e k, II, s. 635—645. Smlouva byla uzavřena v rámci generálního sněmu.

Moravanů. Pro českou konfederaci má velký význam art. č. 28 „Kdož by jedné neb druhé zemi, jakž království Českému, tak margkrabství Moravskému, odpověděl, v nich škodil, neb za psance, též nepřitele vyhlášen byl . . ., aby žádným způsobem v jedné ani druhé zemi přechováván a fědrován nebyl, nýbrž aby k němu, jakožto k nepříteli obecnímu a zhoupci od obojích společně hledíno a postupováno bylo.“ S tímto artikulem se v poněkud pozměněné formě setkáváme na několika místech v české konfедераční listině (např. články České konfederace o veřejné defenzi).

Příležitost k novému jednání o konfедераčních plánech se naskytla v roce 1614 v Linci, kam svolal Matyáš zástupce stavů všech zemí, kterým vládl, za účelem projednání společné obrany proti Turkům. Ke konkrétnějšímu jednání o vytvoření česko-rakousko-uherské (nesmíme zapomínat ani na Slezsko a Moravu) konfederace však nemohlo dojít, neboť přívrženců konfедераčního hnutí byla tehdy v Linci menšina.²⁰⁾

Na počátku roku 1615 se v Praze konal generální sněm,²¹⁾ který měl podle Matyášova slibu jednat mimo jiné i o konfederaci. Moravská deputace, jejímiž členy byli i kardinál Dietrichštejn a Karel Žerotín, však na sněmu prohlásila, že jí vyhovuje konfederace ivančická z roku 1608. Není jasné, proč Žerotín zastával toto stanovisko, vždyť o několik let dříve usiloval s Kristiánem z Anhaltu o sjednocení obou linií konfедераčního hnutí a zasazoval se o spojení Moravy, Uher a Rakouska s Čechami a Slezskem v jednu konfederaci.

Zástupci Uher se na sněm nedostavili, přičemž důvody jejich nepřítomnosti nejsou známy. K potvrzení česko-slezské konfederace na sněmu nedošlo, neboť Slezané vznesli požadavek revize státoprávního poměru mezi Čechami a Slezskem. Požadovali zejména připojení Opavy ke Slezsku, které mělo být prakticky nezávislé a s Čechami je měla spojoval pouze osoba panovníka — personální unie. Znovu se objevil požadavek zřízení samostatné slezsko-lužické kanceláře. Rovněž jednání se zástupci obou Lužic o případném připojení ke konfederaci nevedlo k cíli. Přestože i jednání s Rakušany, kteří byli v Praze bez svého vůdce J. E. Tschernembla, vinou Lobkovických přívrženců ztroskotala, byli to jediní Rakušané, kteří v roce 1615 hájili v průběhu generálního pražského sněmu prosazení se konfедераčního hnutí.²²⁾

Při jednání s nejvyššími českými zemskými úředníky se dostali Dolní Rakušané, zejména v důsledku postoje nejvyššího purkrabího Adama ze Šternberka, do pozice žadatelů o uzavření česko-rakouské konfederace. Neúspěšně poukazovali na to, že konfederace byla přece podporována velmi intenzívně před několika málo lety i ze strany Čechů. Stejná situace se vytvořila i na sněmovním jednání

²⁰⁾ Srv. J. Polišenský, *Tricetiletá válka*, cit. d., s. 83—84.

²¹⁾ Tamtéž, s. 84, též Fr. Kavka, *Bílá hora*, s. 84—85. K průběhu sněmu viz dále v textu, srv. též A. Gindely I, s. 82n.

²²⁾ A. Gindely, I, s. 90n. viz dále v textu.

ní, kdy pod vlivem nejvyššího purkrabího a odpůrců konfederace sněm chtěl vyslechnout členy rakouské deputace pouze jako jakési žadatele o uzavření konfederace. Tento postup českých stavů, kteří nepřáli uzavření konfederace, byl o to snadnější, že význační představitelé a zastánci konfедераčního hnutí — Matyáš Thurn, nejvyšší hofmistr Adam z Valdštejna a do jisté míry i Karel ze Žerotína nebyli na sněmu přítomni. Je ovšem otázkou proč v rozhodující fázi jednání se sněmu neúčastnili. Sotva se lze spokojit s vysvětlením, že byli v době zasedání generálního sněmu na návštěvě u Štěpána ze Sternberka. Zdá se spíše, že šlo o záminku (ostatně velmi průhlednou), aby se zasedání sněmu nemuseli účastnit. Prozrazuje to buď jejich váhavost při prosazování konfедераčních myšlenek nebo nejistotu a nedůvěru v síly tábora přívrženců konfедераčního hnutí. Není ani vyloučeno, že šlo o jisté taktizování (prodloužení jednání), aby rakouská strana v konfедераční smlouvě poskytla Čechům co nejvíce ústupků a výhod.

Vyjednávání dolnorakouských stavů s českými stavy tak uvízlo na mrtvém bodě. Stejný neúspěch utrpěla i deputace hornorakouských stavů. Člen poselstva Gotthart ze Stahremberka jasně prohlásil, že proponovaný spolek — konfederace má sloužit k obraně stavovských práv proti habsburské dynastii, což byla koncepce Thurnova a do jisté míry i Tschernemblova. Nepokrytě vyjadřované záměry a myšlenky rakouských stoupenců konfедераčních plánů před českými nejvyššími zemskými úředníky vzbudily nesouhlas odpůrců konfederace. Vídeň se k jednání hornorakouských stavů v Praze vyjádřila ústy Melchiora Khlesla velmi kriticky. Khlesl prohlásil, že panovník nedá nikdy souhlas k uzavření spolku, který je namířen proti habsburské vládnoucí dynastii. Rovněž zástupci prelátů v rakouské deputaci pochopitelně nesouhlasili s tak radikálním pojetím česko-rakouské konfederace, jak je zastával Gotthart ze Stahremberka. Společně s Khleslem vyvinuli maximální úsilí ke zmaření konfедераčního jednání.

Pod silným vlivem Vídně preláti účastní v deputaci hornorakouských stavů naléhali na ukončení rozhovorů s českými stavy v Praze a na návrat deputace do Rakouska. Stejně jako dolnorakouská deputace, opustili i Hornorakouští Prahu před závěrem generálního sněmu, neboť myšlenka konfедераčního hnutí zcela ztroskotala a Rakušané považovali proto svoji účast v Praze již za zbytečnou.

Celý složitý komplex konfедераčních jednání se omezil ve sněmovním usnesení z roku 1615 pouze na stručné konstatování „Poněvadž z království uherského se do království toho žádných posílů jsou nevypravili a vyslání z arciknížectví Rakouských ničehož z toho při J. M. C. jakož to králi českému, a stavích tohoto království nevyhledávali, z té příčiny tak jest již ten artikul minul“²³⁾ (návaznost na generální sněm z roku 1611).

Opozice svým jednáním — nejednotností, neúčastí některých představitelů na generálním sněmu — jako by vědomě nahrávala odpůrcům konfедераčního hnutí. Uvědomovala si, že ideje monarchomachismu, které se začaly objevovat

²³⁾ Tamtéž, s. 94.

v konfедераčních projektech, by mohly být aplikovány nejen ve vztahu stavy — panovník, ale též ve vztahu poddaní—vrchnost, tedy stavové. Toho se pochopitelně evangeličtí stavové velmi obávali, neboť jejich cílem bylo posílení jejich moci na úkor panovníka, ale nikterak neměli v úmyslu oslabit svoji moc nad poddanými.

Rovněž v ostatních stavovských požadavcích nebylo sněmovní jednání úspěšné. Zcela bezvýsledné bylo například jednání o krajských sjezdech — shromážděních nižší šlechty. Ačkoli Thurn i nejvyšší hofmistr Adam z Valdštejna prosazovali konání krajských sjezdů, vystoupila většina šlechty na sněmu proti těmto shromážděním. Vyšší šlechta se zřejmě obávala, že rytíři by mohli vznášet na krajských sjezdech výrazné politické požadavky, které by mohly ohrozit mocenské pozice vyšší šlechty. Došlo tak k zásadní chybě, neboť páni se připravili o cenné spojení v utváření se opozice proti Habsburkům.

V roce 1618 bylo na českém zemském březnovém sjezdu znovu jednáno o požadavcích opozičních stavů.²⁴⁾ Opět se objevila otázka svolávání krajských sjezdů a došlo také k obnově konfедераční myšlenky, která našla své plné vyjádření až na pražském generálním sněmu v roce 1619.

Český jazykový zákon z roku 1615

Se článkem č. 3 České konfederace¹⁾ úzce souvisí i otázka jazyková, která však zdaleka není pouze otázkou jazykovou, ale má i silný politický podtext.

Z mnoha právních norem, které byly přijaty českým zemským sněmem v průběhu trvání českého státu vyplývá, že čeští stavové věnovali velkou pozornost zakotvení češtiny jako jednacího úředního jazyka.²⁾ Snažili se omezit i účast cizinců při zastávání vyšších úřadů (cizinci museli mít například v českém státě

²⁴⁾ Fr. K a v k a, *Bílá hora*, s. 134.

¹⁾ Článek č. 3 České konfederace „Král nemá s žádným Jezuvitem, s cizími poselstvími neb raddami o věci zemi těchto se dotýkajících se raditi, ani také ni žádných cizozemcův k předním oufadům, raddám nebo jiným expedicím též k městským, konšelským neb jiným oufadům potřebovatí.“

²⁾ Srv. např. artikul sněmu z roku 1610, k tomu J. G l ů c k l i c h, *Nová redakce*, cit. d., s. 19/A XVIII), *Smlouva svatováclavská, Zřízení zemská království českého XVI. věku* (H. a J. Jirečkové), Praha 1882, art. č. 1, s. 91. Viz např. též *Zemská zřízení z roku 1500 (VZZ)*, AČ V, čl. 237, s. 129 „cizozemec žádný aby na úřadech zemských nebýval“. Viz též K o l d í n, *Práva městská* (J. Jireček), Praha 1876, s. 43, B. VII. Připomeňme v této souvislosti ustanovení Zlaté buly Karla IV. z roku 1356, podle kterého se měli synové čtyř světských kurfiřtů učit od svého sedmého do čtrnáctého roku latině, italštině a slovanštině — to je češtině. I když toto ustanovení bylo bez praktického účinku, se zásahy světských kurfiřtů do vnitřních českých poměrů se ostatně nepočítalo, mělo jistě vliv na úpravu jazykové otázky v českém státě. (srv. Z. F i a l a, *Předhusitské Čechy 1310—1419*, Praha 1978, s. 197). Viz v této souvislosti též M. Pavla Ž í d k a, *Spravovna* (vydal Z. Tobolka), *Historický archiv České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, č. 33, Praha 1908, s. 42 a 56.

inkolát, aby mohli zastávat vyšší úřad). Prioritně zde hrály sice roli důvody ekonomické a politické, ale jazykový aspekt nelze podceňovat.

Již roku 1610 napsal Karel starší ze Žerotína veřejný list,³⁾ kterým se obrátil k „Moudrým a opatrným pánům, Purgmistru a Radě města Holomouce.“ V tomto listě hájil český jazyk jako jediný úřední jazyk na Moravě. List prozrazuje Žerotínovu obavu před vzrůstem počtu obyvatel německé národnosti ve městech. Je jakýmsi předjímáním řešení jazykové otázky formou sněmovního usnesení z roku 1615.

Otevřeně a podrobně byla jazyková problematika řešena právě v roce 1615 na českém zemském sněmu, který se konal v rámci sněmu generálního.⁴⁾ Na tomto sněmu bylo přijato usnesení, které lze považovat za jazykový zákon⁵⁾ (podobný zákon byl přijat již v roce 1609 na moravském zemském sněmu). Tento zákon nepředstavuje úplné novum a převrat oproti předcházejícímu stavu, avšak smělost koncepce a šíře záměru — řešit tuto otázku formou samostatného zákona — je na svoji dobu imponující.

Podle tohoto zákona mohli být přijati za obyvatele českého státu pouze ti cizinci, kteří znali český jazyk. Cizinci, kteří získali v českém státě inkolát — právo obywatelské (či v městech právo měšťanské) byli povinni dát naučit své děti českému jazyku. Ze zákona vyplývá, že cizozemec musel být schopen srozumitelně a jasně vyjádřit v češtině své požadavky před státními orgány. Zemské a městské úřady mohly být obsazeny potomky cizinců přijatých za obyvatele České koruny až od čtvrté generace. Bylo tomu tak proto, že podle názoru zákonodárců bylo třeba určitého časového úseku k tomu, aby se rodina cizozemce skutečně v české zemi naturalizovala. Je otázkou, zde se toto ustanovení vztahovalo i na případy, kdy pouze jeden z manželů byl cizozemec. Není jasné, zda potomci z takového svazku nemohli zastávat zemský nebo městský úřad již ve třetí, případně ve druhé generaci.

V textu zákona je výslovně uvedeno, že potomci cizinců usedlých v českém státě nemohou po tři generace zastávat úřady z toho důvodu, že by při jejich výkonu mohli uplatňovat zvyklosti či právní řád země svých předků. Autoři zákona se zřejmě obávali, že cizinci, případně bezprostřední potomci cizinců, by nemuse-li při rozhodování v úředních funkcích posuzovat záležitosti zcela nestranně, a že by vycházeli příliš vstříc svým krajanům.

Priorita českého jazyka před cizími jazyky (zejména jazykem německým) se promítla i do ustanovení jazykového zákona o dědickém právu. Podle tohoto ustanovení měly dědit nemovitý majetek ty děti cizinců, majících v českém státě

³⁾ J. V i l č e k, *Dějiny české literatury*, I, Praha 1951, s. 462.

⁴⁾ A. G i n d e l y, I, s. 96—101. Srv. P. S k á l a (K. Tieftrunk), I, s. 356—358 (zde text českého jazykového zákona, zákon se skládal ze sedmi článků).

⁵⁾ Text zákona také in *Česká národní rada, Sněm českého lidu* (uspořádal V. Vaněček), Praha 1970, s. 196—198), na s. 198 uvedena literatura k českému jazykovému zákonu).

inkolát, které uměly dobře český jazyk. Není zcela jasné, co se skrývá za formulací, že měly dědit dvojnásobně. Snad je tím myšleno, že dědily dvojnásobně oproti dětem, které neuměly česky a dědický díl jim měl být vyplacen v penězích. Ustanovení o dědickém právu v jazykovém zákoně bylo průlomem do českého dědického práva zemského a městského, kde byla dávána v dědické posloupnosti přednost nejstarším synům. Ustanovení jazykového zákona připouštělo, aby prvním dědicem byla i dcera. Kdo ovšem určoval míru znalosti jazyka, ze zákona nevyplývá. Není také zřejmé, jak to bylo s přechodem dědictví (zejména nemovitého majetku) v případě, že zde nebyly děti a ostatní příbuzní, kteří by připadali v úvahu, neznali česky.

Český jazyk měl být jednacím jazykem na sněmech, před úřady a soudy. Čeština měla být také vyučovacím jazykem na školách a kázání v katolických a protestantských kostelích mělo být české všude tam, kde byla čeština v posledních 10 letech používána. To znamenalo jistou laicizaci církve, jak o to usilovali již husité. Z jakého důvodu byl určen časový úsek v trvání deseti let není v zákoně uvedeno, není také zřejmé, jaké důsledky by mělo a mohlo mít, kdyby tato hranice deseti let byla nahoru nebo dolů překročena.

Pokud by kolátoři nezabezpečovali obsazení far kněžími znalými českého jazyka (analogicky platilo i pro případ obsazení úřadu správce školy — o učitelích zde hovořeno není), byli povinni zaplatit pokutu 1500 kop grošů českých, přičemž jeden díl byl ve prospěch státu, druhý připadl tomu, kdo „by to vyhledal“ a třetí díl byl poskytnut špitálu. Patrně šlo o špitál nalézající se v místě, kde došlo k porušení jazykového zákona (máme na mysli porušení ustanovení o dosazování Čechů na místa kněží a správců škol). Ze zákona jasně vyplývá, že prioritu v těchto úřadech měli Češi, i když snad osoby mluvící česky, byť ne českého původu, nebyly z obsazování kněžského úřadu a úřadu správce škol v praxi zcela vyloučeny. Výslovně je ovšem uvedeno, že kdyby na fary či školy v posledních 10 letech „Němci dosazení byli a cizím jazykem kázali, tehdy aby všichni do nejprv příštího sv. Jiří odtud vybyli . . .“.

Ustanovení o poskytnutí části pokuty (o povinnosti zaplatit pokutu rozhodoval komorní soud) ve prospěch špitálu svědčí o sociálním aspektu zákona a o snaze zákonodárců o zlepšení stavu chudinské péče.

Důležitým ustanovením jazykového zákona je norma, která stanoví, že v případě, kdyby některé osoby ať příslušníci stavů či, „lidu obecného“ se domluvily, že nebudou při „shledání jich“ hovořit česky, vydávají se tyto osoby v nebezpečí postižení sankcí. Šlo samozřejmě o případ, kdy všechny tyto zúčastněné osoby byly znalé českého jazyka. Z kontextu zákona vyplývá, že již pouhá domluva těchto osob nehovořit při setkání česky byla postižitelná. Osoba, která odmítala hovořit česky, měla být do půl roku vypovězena ze země. Kdyby ze země neodešla, neměla nadále užívat práv a svobod království Českého. To znamená, že se dostávala prakticky mimo zákon a hledělo se na ni jako na psance. Majetek takové osoby byl samozřejmě konfiskován. Stejnými tresty měl být postižen kdokoli, kdo

by odmítal hovořit česky a případně jiné osoby zrazoval od užívání českého jazyka.

Na závěr zákona se hovoří o tom, že obec v českém státě je českou obcí a není podklad pro to, aby byla nazývána německou. Sankce za porušení tohoto ustanovení není dána a tak má závěr zákona spíše proklamativní ráz. Vyskytly se názory, že pokud se hovoří o obci (v zákoně je užíván výraz obec v jednotném čísle), je třeba pod tím chápat příslušnost k České koruně, neboť mnoho lokalit — obcí v českém státě bylo obydleno převážně obyvatelstvem německé národnosti a těžko bychom z tohoto hlediska mohli o nich hovořit jako o obcích českých.⁶⁾

Jazykový zákon z roku 1615 byl potvrzen i králem Matyášem. Jak již bylo řečeno, navazoval zákon svým obsahem na řadu předcházejících sněmovních usnesení dotýkajících se české jazykové otázky. Představoval jakési shrnutí a doplnění dosavadního zákonodárství upravujícího jazykovou problematiku. V praxi se nedočkal realizace, neboť doba byla složitá a krátká na to, aby došlo k jeho provedení a aplikaci. Rovněž ona část české šlechty, která hovořila převážně německy a neovládala dobře český jazyk, měla pramalý zájem na uvedení tohoto zákona do života.

Zur Frage der Konföderationsbestrebungen im Böhmischem Staat am Beginn des 17. Jahrhunderts

Resümee

In einigen relativ selbständigen, in Wirklichkeit jedoch eng miteinander zusammenhängenden Kapiteln analysiert die Autorin die Konföderationsbestrebungen im Böhmischem Staat am Beginn des 17. Jahrhunderts bis zum Jahre 1619, wo dann eine neue Verfassung evangelisch-monarchomachischen Charakters — die Böhmisches Konföderation — angenommen wurde. Diese Bestrebungen waren durchaus nicht neu, sondern fanden Anschluss an das alte Bemühen der böhmischen Stände nach Ausweitung der eigenen Macht auf Kosten des Herrschers und weiter dann an die Konföderationsbestrebungen in anderen europäischen Ländern (z. B. Niederlande).

Im ersten Kapitel wird der Literatur und den Quellen zur Problematik des böhmischen Ständeaufstandes unter Berücksichtigung der staatsrechtlichen Entwicklung im Böhmischem Staat Aufmerksamkeit gewidmet. Auch wird jene Literatur nicht übersehen, die das Ständewesen und die Möglichkeiten einer Weiterentwicklung des Ständemodells des Staates nach dem Jahre 1620 in den böhmischen Ländern behandelt.

⁶⁾ J. V. Š i m á k, K výkladu zákona o zachování jazyka českého z roku 1615, Sborník věd právních a státních, roč. XII, Praha 1912, s. 184.

Im weiteren Kapitel werden eher in allgemeiner Ebene die ökonomischen, politischen und religiösen Verhältnisse in den böhmischen Ländern in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weissen Berg dargestellt, um wenigstens in den Grundzügen jene Bedingungen zu umreissen, die die komplizierte Situation im Böhmischem Staat am Beginn des 17. Jahrhunderts determinierten.

Die folgenden zwei Kapitel behandeln die Vorbereitung der Böhmischem Konfession, die politisch-religiösen Strömungen im Prozess des Kampfes um die Böhmischem Konfession sowie eine Analyse dieses Dokumentes. Im Anschluss an die Böhmischem Konfession werden die Bedingungen verfolgt, unter denen es im Jahre 1609 zur Erlassung des Majestates Rudolfs II. kam. Die Böhmischem Konfession, das Majestat Rudolfs II. und der Vergleich einschliesslich der beiden ständischen Apologien (ihnen ist ein selbständiges Kapitel vorbehalten) spielten eine merkliche Rolle im sich ständig zuspitzenden Ringen zwischen den Protestanten und Katholiken und hatten grosse Bedeutung auch in der Entwicklung und Auskristallisierung der Konföderationspläne in den böhmischen Ländern.

Das weitere Kapitel gilt der Landtagstätigkeit im Böhmischem Staat vom März des Jahres 1618 bis zur Jahresmitte 1619, da beim Generallandtag im Sommer in Prag die Böhmischem Konföderation angenommen wurde.

Im folgenden Kapitel wird eingehend die Vereinbarung über die Entstehung der Utrechter Union aus dem Jahre 1579 interpretiert, die die Konföderationsbewegung im Böhmischem Staat sowie direkt den Text der Böhmischem Konföderation beeinflusste.

Schwerpunkt der Abhandlung ist das Kapitel „Die Konföderationspläne im Böhmischem Staat am Beginn des 17. Jahrhunderts.“ Die Autorin verfolgt die komplizierte Entwicklung der Konföderationsbewegung vom Jahre 1607 bis zum Jahre 1619. Sie behandelt die zwei Linien der Konföderationsbestrebungen. Die eine Linie wurde von der böhmisch-schlesischen Konföderation aus dem Jahre 1609, die zweite sodann von der österreichisch-ungarischen Konföderation in Presburg aus dem Jahre 1608 repräsentiert, die im gleichen Jahr in Ivančice auf Mähren ausgedehnt und im Juni 1608 in Štěpánov bei Prag bekräftigt wurde.

Abschliessend ist der Abhandlung ein Kapitel über das böhmische Sprachengesetz aus dem Jahre 1615 beigelegt, das gleichfalls zu den Inspirationsquellen der Böhmischem Konföderation des Jahres 1619 gehörte.